

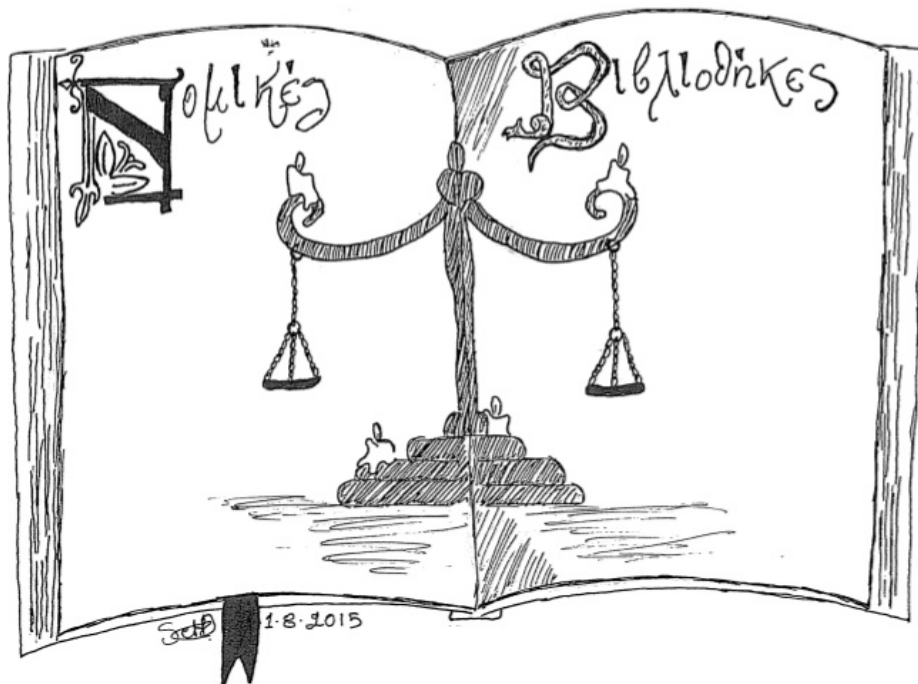
Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό
Ίδρυμα Θεσσαλονίκης

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας
Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων
Πληροφόρησης

Πτυχιακή εργασία

Η ιστορία των Νομικών Βιβλιοθηκών

Μία συνοπτική αναδρομή

Δαμιανός Σεραφειμίδης

Θεσσαλονίκη
2015

Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό
Ίδρυμα Θεσσαλονίκης

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας
Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων
Πληροφόρησης

Πτυχιακή εργασία

Η ιστορία των Νομικών Βιβλιοθηκών: Μία συνοπτική αναδρομή

The history of the Law Libraries: A brief retrospection

Δαμιανός Σεραφειμίδης
Επιβλέπων καθηγητής: Γιώργος Χριστοδούλου

Θεσσαλονίκη
2015

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι ο εντοπισμός των νομικών βιβλιοθηκών στον διάβα της ανθρώπινης πορείας. Για το λόγο αυτό, αρχικά, ορίζονται και περιγράφονται οι νομικές βιβλιοθήκες και, στη συνέχεια, πραγματοποιείται μία σύντομη ιστορική αναδρομή, ενώ ακολουθεί μια συνοπτική αναφορά σε συγκεκριμένες από αυτές. Ο τρόπος με τον οποίο αναζητήθηκαν οι νομικές βιβλιοθήκες, αρχεία και συλλογές ήταν η βιβλιογραφική έρευνα, δηλαδή η αναζήτηση αναφορών μέσα από τις πηγές και η μετέπειτα καταγραφή τους. Δεν παρουσιάζονται όλες οι νομικές βιβλιοθήκες παγκοσμίως, αλλά κάποιες από αυτές, με επίκεντρο τον ευρωπαϊκό χώρο. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι νομικές βιβλιοθήκες διαμορφώθηκαν διαμέσου των αιώνων. Αρχικά, αποτελούσαν μεμονωμένες ιδιωτικές συλλογές, τμήματα μιας ευρύτερης συλλογής ή αρχεία, σταδιακά όμως απέκτησαν τη δική τους αυτόνομη υπόσταση.

Λέξεις-Κλειδιά:

Νομικές βιβλιοθήκες, Βιβλιοθήκες δικηγορικών συλλόγων, Νομικές βιβλιοθήκες φυλακών, Νομικές ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες, Βιβλιοθήκες νομικών σχολών, Νομικά τεκμήρια, Ιστορία των νομικών βιβλιοθηκών

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Περιεχόμενα.....	4
Λίστα εικόνων.....	5
Εισαγωγή	6
Πρόλογος	8
Ειδικές βιβλιοθήκες	10
Νομικές βιβλιοθήκες.....	12
Οι νομικές βιβλιοθήκες και τα χαρακτηριστικά τους.....	12
Οι νομικές βιβλιοθήκες στον χώρο και τον χρόνο.....	14
Απαρχές: Μεσοποταμία και Αίγυπτος.....	14
Από την Αρχαία Ελλάδα στην Αρχαία Ρώμη	20
Στον δρόμο του μεταξιού: Από την Κίνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	24
Μεσαίωνας και Αναγέννηση: Βυζάντιο και Δύση	28
Ενδεικτικές βιβλιοθήκες	34
Βιβλιοθήκες των δικηγορικών συλλόγων της Αγγλίας	34
Η βιβλιοθήκη του Gray’s Inn.....	34
Η βιβλιοθήκη του Lincoln’s Inn	36
Η βιβλιοθήκη του Inner Temple	37
Η βιβλιοθήκη του Middle Temple	40
Νομικές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα.....	41
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.....	42
Η βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης.....	42
Μεγάλες νομικές βιβλιοθήκες	46
Η νομική βιβλιοθήκη του Κογκρέσου	46
Η βιβλιοθήκη της Νομικής Σχολής του Χάρβαρντ	47
Λίγα λόγια για τις νομικές βιβλιοθήκες στις φυλακές.....	49
Επίλογος.....	52
Βιβλιογραφία	53
Βιβλιογραφία εικόνων	61

Λίστα εικόνων

Εικόνα 1: Σχέδιο ανοικοδόμησης του Ζιγκουράτ της Ουρ.....	15
Εικόνα 2: Ο κώδικας του Χαμουραμί.....	16
Εικόνα 3: Η μεγάλη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, καλλιτεχνική απεικόνιση του O. Von Corven.....	19
Εικόνα 4: Πρόσοψη της βιβλιοθήκης του Κέλσου.....	23
Εικόνα 5: Ο αυτοκράτορας δέχεται έναν υποψήφιο κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών εξετάσεων (Τμήμα πίνακα της εποχής της Δυναστείας των Σονγκ).....	25
Εικόνα 6: Ο Ερρίκος Ζ' της Γερμανίας δίνει διάλεξη σε σπουδαστές του πανεπιστημίου της Μπολόνια, ζωγραφιά σε περγαμνή, Laurentius de Voltolina, περίπου 1350.....	33
Εικόνα 7: Η βιβλιοθήκη του Gray's Inn.....	35
Εικόνα 8: Η βιβλιοθήκη του Lincoln's Inn.....	39
Εικόνα 9: Η βιβλιοθήκη του Inner Temple.....	39
Εικόνα 10: Η βιβλιοθήκη του Middle Temple.....	40
Εικόνα 11: Φωτογραφία της Νομικής Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου γύρω στο 1895.....	48
Εικόνα 12: Christopher Columbus Langdell, πορτραίτο του Frederick Porter Vinton, 1892.....	48

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία σύντομη μελέτη γύρω από τις νομικές βιβλιοθήκες. Σκοπός της είναι ο καθορισμός της έννοιας των νομικών βιβλιοθηκών και η αναζήτηση τους στο βάθος της ανθρώπινης ιστορίας. Δεδομένου ότι αρχικά οι βιβλιοθήκες είχαν μία ευρύτερη σημασία σε σχέση με σήμερα (π.χ. βιβλιοθήκες – αρχεία), δεν καταγράφονται μόνο νομικές βιβλιοθήκες, αλλά και συλλογές νομικών τεκμηρίων, τμήματα τέτοιων συλλογών, αρχεία δικαστών, βασιλιάδων κ.ά.

Το κωδικοποιημένο δίκαιο αποτελεί το απαραίτητο εκείνο βήμα για τη μετάβαση σε μια μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότερες παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις. Παράλληλα, αναπτύσσεται ο γραπτός λόγος. Έτσι, σιγά-σιγά νομικοί κώδικες, νομολογίες, δικαστικές αποφάσεις κ.ά. συγκεντρώνονται και διατηρούνται σε αρχεία και βιβλιοθήκες ως τμήμα των συλλογών τους ή αποτελούν την ιδιωτική συλλογή κάποιου δικαστή. Μπορεί ο όρος «νομικές βιβλιοθήκες» να μην υπήρξε εξ αρχής, τα νομικά τεκμήρια όμως υπήρξαν, οι άνθρωποι τα συγκέντρωναν, τα αποθήκευαν, ανακαλούσαν τις πληροφορίες που περιείχαν και τις συμβουλευόνταν.

Πρώτη σκέψη ήταν μια ιστορική αναδρομή των νομικών βιβλιοθηκών σε ολόκληρο τον κόσμο, στην οποία στάθηκε εμπόδιο, τόσο ο χρόνος, καθώς απαιτείται περισσότερος από τα στενά πλαίσια μιας πτυχιακής εργασίας όσο και η περιορισμένη βιβλιογραφία. Για το λόγο αυτό το θέμα περιορίστηκε χρονικά μέχρι την εποχή της Αναγέννησης, γιατί από τότε σταδιακά εμφανίζονται όλο και περισσότερα πανεπιστήμια, ενώ γίνεται μικρή αναφορά στις χώρες της Ανατολής και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ακόμη, καταγράφηκαν διάφορες νομικές σχολές και πανεπιστήμια, επειδή είναι αυτονόητο πως προαπαιτούν την ύπαρξη βιβλιοθηκών με κατάλληλο για τη διδασκαλία περιεχόμενο.

Η εργασία διακρίνεται σε δύο κεφάλαια που το τελευταίο από αυτά διαιρείται, στη συνέχεια, σε επιμέρους υποκεφάλαια.

Έπειτα, από έναν μικρό **πρόλογο** ακολουθεί το **πρώτο κεφάλαιο** που αναφέρεται στις **Ειδικές Βιβλιοθήκες**, μέρος των οποίων είναι και οι νομικές. Αρχικά, δίνεται ένας ορισμός, ακολουθούν τα χαρακτηριστικά τους και τέλος, διακρίνονται σε κατηγορίες με βάση αυτά.

Το **δεύτερο κεφάλαιο** αφορά τις **Νομικές Βιβλιοθήκες**. Όπως και στο προηγούμενο ορίζονται πρώτα οι νομικές βιβλιοθήκες και, έπειτα, παρουσιάζονται οι κατηγορίες στις οποίες διακρίνονται. Ακολουθεί μία ιστορική αναδρομή από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή της Αναγέννησης. Γεωγραφικά ξεκινά από τη Μεσοποταμία και την αρχαία Αίγυπτο, φτάνει στην αρχαία Ελλάδα και τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, «κάνει ένα διάλειμμα» στην Κίνα και τον Αραβικό κόσμο, συνεχίζει με τη βυζαντινή αυτοκρατορία, για να καταλήξει στη δυτική Ευρώπη. Στη συνέχεια, αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένες νομικές βιβλιοθήκες προκειμένου να καλυφθεί το

χρονικό διάστημα μέχρι τη σημερινή εποχή. Συγκεκριμένα, αναφέρονται οι βιβλιοθήκες των τεσσάρων πρώτων δικηγορικών συλλόγων της Αγγλίας, η βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης και του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, οι δύο μεγαλύτερες νομικές βιβλιοθήκες στον κόσμο, καθώς και λίγα λόγια για τις νομικές βιβλιοθήκες στις φυλακές των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ παρουσιάζεται και ένας πίνακας όλων των δικηγορικών συλλόγων και νομικών σχολών στην Ελλάδα.

Η εργασία κλείνει με τον **επίλογο** και τη **βιβλιογραφία** η οποία συντάχθηκε βάση του βιβλιογραφικού προτύπου *Chicago Manual of Style* (16^η έκδοση).

Πρόλογος

Η μετάβαση από μία κοινωνία που έχει ως παραγωγική βάση τη συλλογή τροφίμων και το κυνήγι, σε αυτή που έχει ως βάση παραγωγής την καλλιέργεια και την κτηνοτροφία επέφερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Συγκεκριμένα, η μεγάλη συσσώρευση των αγαθών, και κατά συνέπεια, «η ανάγκη της κοινωνικής διαχείρισης του περισσεύματος» οδήγησαν στη διαμόρφωση κοινωνικών δομών όπως η ιεραρχική εξουσία, η οικογένεια και το καθεστώς της ιδιοκτησίας. Προκειμένου αυτές οι δομές να εδραιωθούν σε ένα ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό και να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του καινούργιου συστήματος παραγωγής, δηλαδή τη διανομή των αγαθών και τη φύλαξη του συσσωρευμένου πλούτου, οργανώθηκε και θεσμοθετήθηκε το *κωδικοποιημένο δίκαιο*. Συνεπώς, η εμφάνιση του κωδικοποιημένου δικαίου προϋποθέτει μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότερες παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις απ' ό,τι η πρωτόγονη κοινωνία.¹

Όμως, η ύπαρξη διοικητικού μηχανισμού, οι εμπορικές συναλλαγές, οι διαφορετικές κοινωνικές ανάγκες, η θεσμοθέτηση της εξουσίας και η επίλυση των ενδοκοινωνικών διαφωνιών σύμφωνα με κάποιους κανόνες συνεισέφεραν, επίσης, στην ανακάλυψη και μετέπειτα εδραίωση ενός καινούργιου τρόπου επικοινωνίας: *του γραπτού λόγου*.

Ως εκ τούτου, η σταδιακή συσσώρευση γραπτών τεκμηρίων οδήγησε στην ανέγερση κατάλληλων χώρων για την τοποθέτησή τους, οι οποίοι πέρα από την πρακτική τους σημασία, δηλαδή την αποθήκευση, διατήρηση και ανάκληση των τεκμηρίων, αποτελούσαν και σύμβολα της παντοδυναμίας της εκάστοτε εξουσίας.

Μία καλή ερώτηση είναι: Οι χώροι αυτοί ήταν βιβλιοθήκες ή αρχεία; Μάλλον και τα δύο, καθώς δεν περιελάμβαναν μόνο σύνολα τεκμηρίων «(...) τα οποία είχε δεχθεί ή παραγάγει ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο στα πλαίσια δραστηριοτήτων του»,² αλλά και κατάλογους με ξόρκια, οiwονούς, μύθους, τεχνικά «βιβλία», ή λογοτεχνικά έργα, όπως φαίνεται από την περίφημη βιβλιοθήκη του τελευταίου ηγεμόνα της Ασσυρίας, του Ασσουρμπασιάλ, στην οποία ανήκε το γνωστό *Έπος του Γιλγαμές*. Επομένως, κατά την αρχαιότητα οι βιβλιοθήκες και τα αρχεία δεν ξεχώριζαν πάντοτε, εκτός ίσως από εκείνες τις «(...) συλλογές γραπτών τεκμηρίων του κράτους, της διοίκησης και του εμπορίου».³ Πάντως, στη συγκεκριμένη εργασία αναφέρονται και βιβλιοθήκες-αρχεία.

¹ Χασάν Μπαντάουι, "Ο κώδικας του Χαμουραμπί," *Ιστορικά*, 2 Μαΐου 2003, 6.

² Ανδρέας Φ. Μπάγιας, *Αρχειονομία: Βασικές έννοιες και αρχές: Η οργάνωση των αρχείων για τη διοίκηση και την έρευνα*, 2η έκδ. (Αθήνα: Κριτική, 1999), 22.

³ Horst Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, μετ. Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης και Μ. Pfreimter (Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας, 1994), 177.

Μέσα από ένα φιλοσοφικό πρίσμα μπορεί να ειπωθεί ότι το αρχαιότερο είδος βιβλιοθήκης αποτελούν οι *ειδικές βιβλιοθήκες*, καθώς οι πρώτες γνωστές βιβλιοθήκες στην ιστορία περιελάμβαναν, κυρίως, εξειδικευμένα τεκμήρια, απευθύνονταν σε πολύ συγκεκριμένο κοινό ή τα «βιβλία» τους σχετίζονταν άμεσα με τον χώρο στον οποίο βρίσκονταν.

Επιστροφή στο κωδικοποιημένο δίκαιο. Συχνά ένα σύνολο τεκμηρίων σχετικών με το δίκαιο αποτελούσε τμήμα μιας ευρύτερης συλλογής κάποιας βιβλιοθήκης. Επίσης, τέτοια τεκμήρια συλλέγονταν στα αρχεία των ναών ζιγκουράτ, ενώ δικαστές ή αξιωματούχοι που είχαν ως αρμοδιότητα την τήρηση του νόμου συγκροτούσαν ιδιωτικές βιβλιοθήκες (ή αρχεία) με δικαστικές αποφάσεις ή άλλο συναφές υλικό. Μετέπειτα, υπήρξαν και βιβλιοθήκες με δημόσιο χαρακτήρα που εξυπηρετούσαν τους ανθρώπους που σχετίζονταν με τη νομική επιστήμη. Σε κάθε περίπτωση όλα τα παραπάνω αποτέλεσαν τις απαρχές των σύγχρονων νομικών βιβλιοθηκών.

Ειδικές βιβλιοθήκες

Δεδομένου ότι οι νομικές βιβλιοθήκες ανήκουν στο ευρύτερο σύνολο των ειδικών βιβλιοθηκών, είναι απαραίτητη μία μικρή αναφορά στα χαρακτηριστικά που κάνουν τις τελευταίες να ξεχωρίζουν από τις δημόσιες ή τις ακαδημαϊκές, αλλά και μία αναφορά στις επιμέρους βιβλιοθήκες που τις συναποτελούν.

Ο πιο σύντομος τρόπος με τον οποίο θα μπορούσε να οριστεί μία ειδική βιβλιοθήκη είναι ως «(...) συλλογή τεκμηρίων που διέπεται από διοικητικό οργανισμό, έχει ορισμένο σκοπό και εξυπηρετεί ειδική κοινότητα χρηστών ή αναγνωστών».⁴ Στον προηγούμενο ορισμό, αν και νοείται έμμεσα, θα πρέπει να προσθέσουμε την άποψη των Reitz, Μώκου και Γλωσσιώτη, οι οποίοι θεωρούν ότι μια ειδική βιβλιοθήκη μπορεί να ανήκει εξίσου σε κάποια κυβερνητική υπηρεσία, μη κερδοσκοπική οργάνωση, επαγγελματική ένωση, ιδιωτική επιχείρηση, νοσοκομείο, μουσείο, κοινοβούλιο, ή ακόμη, και σε κάποια ακαδημαϊκή σχολή όπως είναι οι βιβλιοθήκες των νομικών σχολών. Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι το υλικό της εξειδικεύεται σημαντικά ως προς το θεματικό περιεχόμενο, ή σε ορισμένες περιπτώσεις και ως προς το είδος του υλικού (π.χ. βιβλιοθήκη για ανθρώπους με προβλήματα όρασης), προκειμένου να εξυπηρετήσει τις ιδιαίτερες ανάγκες των χρηστών της.⁵

Από τα παραπάνω προκύπτει πως οι ειδικές βιβλιοθήκες:

- I. ιδρύονται, οργανώνονται, βρίσκονται και χρηματοδοτούνται από έναν οργανισμό, επιχείρηση, υπηρεσία (κρατική ή ιδιωτική), ινστιτούτο, ίδρυμα, επαγγελματική ένωση, κοινοβούλιο, μη κερδοσκοπική οργάνωση, ή είναι παράρτημα ενός ευρύτερου συστήματος μιας βιομηχανίας, βιβλιοθήκης, ή ενός πανεπιστημίου.
- II. έχουν συνήθως περιορισμένο θεματικό εύρος.
- III. εξυπηρετούν εξειδικευμένο κοινό.
- IV. αποσκοπούν στην απόκτηση, διαχείριση και διάθεση εκείνων των πληροφοριών, τεκμηρίων και υπηρεσιών που σχετίζονται άμεσα με τις δραστηριότητες των χρηστών που εξυπηρετούν ή του οργανισμού στον οποίο ανήκουν.

⁴ Μαίρη Βλάχου-Χαλκιοπούλου, *Εισαγωγή στη βιβλιοθηκονομία: Πληροφόρηση, βιβλιοθήκες, κοινωνία* (Αθήνα: Έλλην, 2004), 65.

⁵ Γεώργιος Δ. Μώκος, *Εισαγωγή στην επιστήμη της πληροφόρησης* (Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2001), 166–167. Γιώργος Γλωσσιώτης, “Ειδικές βιβλιοθήκες: Νέες τάσεις, νέο περιεχόμενο,” Στο *Οι ειδικές βιβλιοθήκες και η πρόσβαση στη γνώση για όλους: τρόποι προσέγγισης με το ευρύτερο κοινό* (Ημερίδα: Ο Εορτασμός της Παγκόσμιας Ημέρας Βιβλιοθηκών: μια ελληνική πρωτοβουλία, Θεσσαλονίκη: Thessaloniki book fair, 2009), 1, <http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/12258/17teuxos004.pdf?sequence=1>. Joan M. Reitz, “Special Library,” *ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science*, 2002, 631–632, <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/data/dic/odlis/odlis.pdf>.

- V. περιλαμβάνουν, κυρίως, ένα μεγάλο εύρος μη βιβλιακών τεκμηρίων, όπως πίνακες ζωγραφικής, αντικείμενα, ταινίες, στατιστικούς πίνακες, φυλλάδια κ.τ.λ. ή κάποιο ιδιαίτερο είδος βιβλίου π.χ. βιβλία γραμμένα με σύστημα Braille.
- VI. διευθύνονται, συνήθως, από έναν ειδικό βιβλιοθηκονόμο καταρτισμένο στο θέμα του οργανισμού ή από ειδικό επί του θέματος επιστήμονα, προκειμένου να παρακολουθείτε η πορεία και η τάση της επιστήμης και να ενημερώνεται αναλόγως και η συλλογή της βιβλιοθήκης.
- VII. μπορούν να είναι είτε δημόσιες είτε ιδιωτικές.
- VIII. έχουν την τάση να χαρακτηρίζονται από «μικρότητα». Μία «τυπική» ειδική βιβλιοθήκη απασχολεί μικρό αριθμό προσωπικού, καταλαμβάνει λίγο χώρο, περιλαμβάνει μικρή συλλογή, ενώ το κοινό της είναι εξειδικευμένο και άρα περιορισμένο.⁶

Με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά οι ειδικές βιβλιοθήκες μπορούν να διακριθούν ως προς **τον συγγενή οργανισμό** (π.χ. βιβλιοθήκες επαγγελματικών ενώσεων, ερευνητικών κέντρων, επιχειρήσεων, μη κερδοσκοπικών οργανισμών, μουσείων, κυβερνητικών υπηρεσιών και κοινοβουλίων), ως προς **τη συλλογή τους** (π.χ. μουσικές βιβλιοθήκες, με ταινίες, παιχνίδια, αντικείμενα, έργα τέχνης, χάρτες, εφημερίδες, χειρόγραφα), ως προς **το θεματικό πεδίο που αυτή καλύπτει** (π.χ. βιβλιοθήκες έργων τέχνης, στρατιωτικές, θρησκευτικές ή θεολογικές βιβλιοθήκες, νομικές, ιατρικές) και ως προς **το κοινό το οποίο εξυπηρετούν** (π.χ. βιβλιοθήκες για τυφλούς, για άτομα με ειδικές ανάγκες, βιβλιοθήκες φυλακών). Σαφώς, κάθε βιβλιοθήκη, σε όποια κατηγορία και να ανήκει, έχει τα δικά της επιμέρους χαρακτηριστικά.

⁶ Βλάχου-Χαλκιοπούλου, *Εισαγωγή στη βιβλιοθηκονομία : Πληροφόρηση, βιβλιοθήκες, κοινωνία*, 66· Jo Ann Aufdenkamp, Edward G. Strable, και Janet L. Ahrensfield, *Special libraries: A guide for management: With revisions through 1974* (New York: Special Libraries Association, 1975), 2–3· Signe E. Larson, “Reference and Information Services in Special Libraries,” *Library Trends* 31, τχ. 3 (1983): 476· Για τις λέξεις στα εισαγωγικά βλ. Βλάχου-Χαλκιοπούλου.

Νομικές βιβλιοθήκες

Οι νομικές βιβλιοθήκες και τα χαρακτηριστικά τους

Εφόσον οι νομικές βιβλιοθήκες αποτελούν σημείο στον άξονα των ειδικών βιβλιοθηκών, διέπονται από τα ίδια βασικά χαρακτηριστικά τα οποία διακρίνουν τις τελευταίες από τις υπόλοιπες βιβλιοθήκες. Μπορούμε, λοιπόν, να περιγράψουμε μία νομική βιβλιοθήκη ως ένα αυτόνομο οργανισμό ή ένα παράρτημα μιας μεγαλύτερης βιβλιοθήκης του οποίου η συλλογή συγκροτείται από νομικά εγχειρίδια και έρευνες, νομολογίες, πραγματείες, δικαστικά αρχεία, αναφορές περιστατικών, νομοθετικές πράξεις, νομικά περιοδικά, σχετικές μηχανές αναζήτησης κ.ά., με σκοπό την εξυπηρέτηση ενός εξειδικευμένου κοινού που σχετίζεται με τη νομική επιστήμη, όπως φοιτητές και καθηγητές των νομικών σχολών, ασκούμενοι δικηγόροι και δικαστές.⁷

Η ιδιαιτερότητα του περιεχομένου των συλλογών τους έχει ως αποτέλεσμα η οργάνωση των τεκμηρίων τους να γίνεται συχνά με διαφορετικό ταξινομικό σύστημα απ' τις υπόλοιπες βιβλιοθήκες. Για παράδειγμα το σύστημα ταξινόμησης *Moys Classification Scheme* το οποίο σχεδιάστηκε από την Elizabeth «Betty» Moys, εκδόθηκε το 1968 και, έκτοτε, χρησιμοποιείται σε διάφορες χώρες όπως ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο.⁸

Κατ' επέκταση η νομική βιβλιοθηκονομία θεωρείται ένας εξειδικευμένος κλάδος του βιβλιοθηκονομικού επαγγέλματος ο οποίος προϋποθέτει την περαιτέρω εκπαίδευση του βιβλιοθηκονόμου στη χρήση τεκμηρίων που σχετίζονται με τη νομική επιστήμη. Η εκπαίδευση αυτή μπορεί να αποτελεί ένα ανεξάρτητο μάθημα ή να προσφέρεται ως τμήμα ενός γενικότερου μαθήματος. Επίσης, ο βιβλιοθηκονόμος μπορεί να εξειδικευτεί μέσα από κάποιο μεταπτυχιακό πρόγραμμα ή με την ολοκλήρωση κάποιας νομικής σχολής, όπως συμβαίνει στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Όμως, και οι ίδιες οι νομικές βιβλιοθήκες διακρίνονται μεταξύ τους σε κατηγορίες ανάλογα με τους χρήστες που αυτές εξυπηρετούν.⁹ Φυσικά, αυτή η

⁷ Joan M. Reitz, "Law Library," *ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science*, 2002, 369, <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/data/dic/odlis/odlis.pdf> Valerie Stevenson, "Law libraries," επιμ. John Feather και Paul Sturges, *International encyclopedia of information and library science* (London: Routledge, 2003), 361, <http://api.ning.com/files/svxrPsACIWqmE1PzC8D2fZJ1uEMb6nnJj2EWUh3mcscUb45GWY6GK6a-2P5zrsY6yuB7Io4jhBeBI3XKM4oxjhl1Iq5drIT2/encyclopediaoflis.pdf>.

⁸ Stevenson, 'Law libraries', 362.

⁹ Cameron Allen, "Law Libraries and Collections," επιμ. Allen Kent, Harold Lancour και Jay E. Daily, *Encyclopedia of Library and Information Science* (New York: Marcel Dekker, 1975), 96, <https://books.google.gr/books?id=Z9P1rPFkRZkC> Deborah Panella και Ellis Mount, *Basics of Law Librarianship* (New York: Routledge, 2012), 3, <https://books.google.gr/books?id=zP4Su6klaKUC>.

κατηγοριοποίηση δεν είναι απόλυτη, καθώς διαφέρει ανάλογα με τη χώρα. Σε γενικές γραμμές, όμως, οι νομικές βιβλιοθήκες μπορούν να διακριθούν:

- I. στις **ιδιωτικές νομικές βιβλιοθήκες**, δηλαδή, αυτές που εξυπηρετούν το «κλειστό» κοινό ενός νομικού γραφείου, μιας ιδιωτικής εταιρείας, ή αποτελούν παράρτημα κάποιου μη κερδοσκοπικού οργανισμού,
- II. στις **δημόσιες ή κυβερνητικές νομικές βιβλιοθήκες** οι οποίες χρηματοδοτούνται από το κράτος ή κάποιον δημόσιο φορέα και εξυπηρετούν, συνήθως, το ευρύτερο κοινό, όπως είναι οι νομικές βιβλιοθήκες διαφόρων κρατικών υπηρεσιών, οι κοινοβουλευτικές και οι δικαστικές βιβλιοθήκες,
- III. στις **ακαδημαϊκές νομικές βιβλιοθήκες** αυτές, δηλαδή, που αποτελούν παράρτημα μιας ευρύτερης κεντρικής ακαδημαϊκής βιβλιοθήκης ή αυτόνομη βιβλιοθήκη μιας νομικής σχολής και που αποσκοπούν στην κάλυψη των εκπαιδευτικών και ερευνητικών αναγκών της ακαδημαϊκής κοινότητας,
- IV. στις **βιβλιοθήκες των επαγγελματικών συλλόγων**, στις οποίες συγκαταλέγονται όλες εκείνες οι βιβλιοθήκες που ανήκουν σε κάποιον δικηγορικό ή δικαστικό σύλλογο ή επαγγελματική ένωση και επιδιώκουν την εξυπηρέτηση των μελών αυτών και των νέων ασκούμενων δικηγόρων και δικαστών
- V. και, τέλος, στις **βιβλιοθήκες σωφρονιστικών ιδρυμάτων** οι οποίες εξυπηρετούν αποκλειστικά τους τροφίμους.¹⁰

¹⁰ Allen, “Law Libraries and Collections,” 96–101· “Careers in law librarianship: The legal information professional” Panella και Mount, *Basics of Law Librarianship*, 3–6· Reitz, “Law Library,” 369· Stevenson, “Law libraries,” 361–362.

Οι νομικές βιβλιοθήκες στον χώρο και τον χρόνο

Απαρχές: Μεσοποταμία και Αίγυπτος

Η ανάγκη αποθήκευσης των συσσωρευμένων γραπτών τεκμηρίων ήρθε ως φυσικό επακόλουθο της γραφής. Για τον λόγο αυτό στα πλαίσια μιας αναδρομής στην ιστορία των βιβλιοθηκών, έστω των νομικών, με σκοπό τον εντοπισμό σχετικών, ιδιωτικών ή μη, συλλογών, αρχείων με δικαστικές αποφάσεις και νόμους ή κάποιας μεγάλης βιβλιοθήκης, θα πρέπει κανείς να γυρίσει πίσω στον χρόνο και να στραφεί στους αρχαίους πολιτισμούς, συγκεκριμένα, σε εκείνους που είχαν αναπτύξει την κατάλληλη κοινωνική οργάνωση.

Από τις πρώτες συλλογές που ανακαλύφθηκαν ήταν αυτές της Νιππούρ στη νότια Μεσοποταμία και της αρχαίας Έμπλα στη Συρία. Και στις δύο περιπτώσεις οι πινακίδες που ανεβρέθηκαν χρονολογούνται στα μέσα τις 3^{ης} χιλιετίας π.Χ. Στη Νιππούρ οι ανασκαφές έφεραν στο φως μία ομάδα πήλινων πινακίδων (περίπου 40.000 πινακίδες), με ποικίλο περιεχόμενο όπως κατάλογοι γεωγραφικών ονομάτων και επαγγελμάτων. Η Έμπλα ήταν σημαντικό εμπορικό κέντρο της Μεσοποταμίας το οποίο διατηρούσε εμπορικές σχέσεις με πλήθος βασιλείων, μεταξύ άλλων, την Αίγυπτο και τη Βαβυλωνία. Στις ανασκαφές που έγιναν βρέθηκαν περισσότερες από δεκαπέντε χιλιάδες πλάκες με αρχεία, κυρίως, εμπορικού, νομικού και διοικητικού περιεχομένου.¹¹

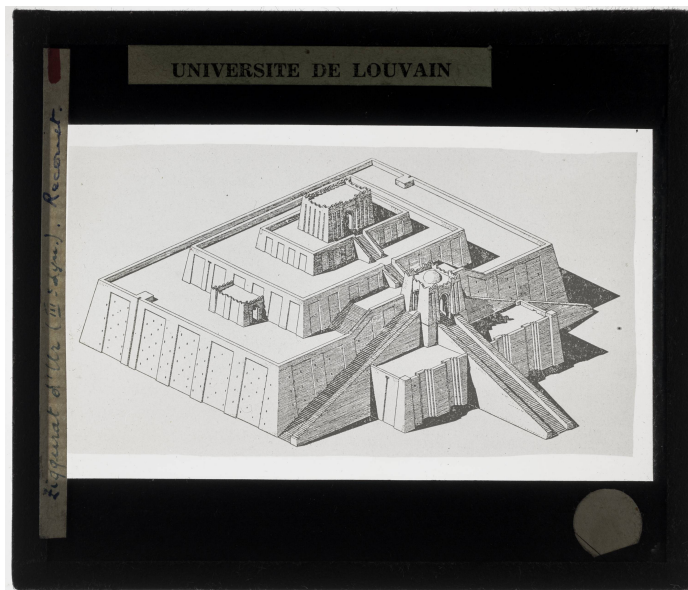
Οι διάφοροι λαοί της Μεσοποταμίας έχτιζαν μεγαλοπρεπείς ναούς «(...) με τέσσερις έως επτά ορόφους, που μίκραιναν σε μέγεθος από τη βάση προς την κορυφή (...)».¹² Από την μπροστινή πλευρά ένας φαρδύς διάδρομος με σκαλοπάτια, ο οποίος ξεκινούσε από το επίπεδο του εδάφους, έφτανε έως τον πιο ψηλό όροφο, ενώ σε κάθε επίπεδο του ναού από την αριστερή και τη δεξιά πλευρά ενώνονταν μαζί του μικρότερες σκάλες. Οι ναοί αυτοί, γνωστοί ως *ζιγκουράτ*, περιείχαν καταλύματα για τους ιερείς και τους εργαζόμενους στο ναό, βιβλιοθήκες, αποθήκες κ.ά. Φαίνεται πως οι Σουμέριοι χρησιμοποιούσαν τα ζιγκουράτ και ως χώρους απονομής της δικαιοσύνης, ενώ οι δικαστικές αποφάσεις φυλάγονταν σε αρχεία-βιβλιοθήκες του ναού.¹³ Μάλιστα, ο Μπουρ-Σιν (Būr-Sîn ή Bur-Suen, περίπου 1895 – 1874 π.Χ.), ο έβδομος βασιλιάς της πρώτης δυναστείας του Ισίν, χαρακτήρισε το Ζιγκουράτ στην Ουρ ως «η μεγάλη συλλογή πινακίδων» και «ο χώρος των κρίσεών του».¹⁴

¹¹ Annette Lamb, “The beginnings of libraries: 10,000-3000 BCE,” Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/beginnings/3000bce.htm>; Fred Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age* (New York, London: Continuum International Publishing Group, 1998), 15; Lionel Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, μετ. Αντιγόνη Φιλιππούλου (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006), 14–15.

¹² Λουίτζι Παρέτι, Πάολο Μπρέτσι, και Λουτσιάνο Πέτεκ, *Ο αρχαίος κόσμος: 1200 π.Χ. - 500 μ.Χ.*, τ. 4, *Ιστορία της ανθρωπότητας* (Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970), 1433.

¹³ Τζακέτα Χόουκς και Σερ Λέοναρντ Γούλεϊ, *Η προϊστορία και οι αρχές του πολιτισμού*, τ. 2, *Ιστορία της ανθρωπότητας* (Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970), 610.

¹⁴ Στο ίδιο.

Εικόνα 1: Σχέδιο ανοικοδόμησης του Ζιγκουράτ της Ουρ

Το πρώτο οργανωμένο νομικό κείμενο στην ιστορία είναι ο κώδικας του Χαμουραμί (περίπου 1792-1750 π.Χ.) του έκτου βασιλεία της δυναστείας των Αμοριτών στη Βαβυλώνα, ο οποίος φαίνεται να «αποδελτιώνει παλαιότερους τοπικούς κώδικες και προτίθεται να επιβληθεί ως γενικό κρατικό δίκαιο, ισχυρότερο των τοπικών».¹⁵ Ο κώδικας ήταν γραμμένος πάνω σε πήλινες πινακίδες σε μορφή πεντάστηλων ή εξάστηλων κειμένων σε «κοινή κυρτή σφηνοειδή» γραφή, οι οποίες φυλάσσονταν στα αρχεία του ζιγκουράτ Εσαγκίλα. Στη συνέχεια, φαίνεται ότι το κείμενο αυτό «χαράχτηκε επάνω σε μία επιβλητική στήλη από διορίτη» προκειμένου να καταστεί ευκολότερη η χρήση του από τους δικαστές που βρίσκονταν στον ναό του Μαρδούκ. Μάλιστα, ο Olmstead αναφέρει πως παρόμοιες στήλες υπήρχαν και σε άλλους ναούς των βαβυλωνιακών πόλεων, ενώ στις βιβλιοθήκες αυτών φυλάσσονταν και αντίγραφα του κώδικα σε πήλινες πλάκες.¹⁶

Στην αρχαία Χαττούσα, πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας των Χετταίων από το 17^ο έως και το 13^ο αιώνα π.Χ., βρέθηκε ένας εξίσου μεγάλος αριθμός πινακίδων, απ' τις οποίες οι περισσότερες είναι αρχαιακού τύπου, ενώ περιλαμβάνονται και αποδόσεις σουμερικών και βαβυλωνιακών επών στα χετιτικά, συμβόλαια, νομικοί κώδικες, κείμενα για θρησκευτικές τελετές κ.τ.λ.¹⁷

¹⁵ Μπαντάουι, 'Ο κώδικας του Χαμουραμί', 9–10.

¹⁶ A. T. Olmstead, *Ιστορία της περσικής αυτοκρατορίας*, μετ. Εύα Πέππα (Αθήνα: Οδυσσέας, 2002), 207–208. Ο διορίτης είναι ένα "σκουρόχρωμο εκρηξιγενές πέτρωμα, συγγενές του γρανίτη" στο ίδιο, 783.

¹⁷ Annette Lamb, "The beginnings of libraries: 1600s-1400s BCE," Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/beginnings/1400bce.htm>. Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 16. Jürgen Seeher, "The Cuneiform Tablet Archives and Libraries of Hattusha," in *Ancient Libraries in Anatolia: Libraries of Hattusha, Pergamon, Ephesus, Nysa* (The 24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment, Ankara, Turkey: Middle East Technical University Library, 2003), 14.

Εικόνα 2: Ο κώδικας του Χαμουραπί

Όμως, η πιο σημαντική και μεγάλη οργανωμένη βιβλιοθήκη στη Μεσοποταμία ήταν αυτή του Ασσυρμπανιπάλ στη Νινευί, του τελευταίου ηγεμόνα της Ασσυρίας, από το 669/668 έως το 630/627 π.Χ. Η βιβλιοθήκη του Ασσυρμπανιπάλ περιελάμβανε μια πλούσια συλλογή σφηνοειδών πινακίδων, περίπου 30.000, με μεγάλη ποικιλία ως προς το περιεχόμενο. Πέρα από τα διοικητικά αρχεία υπήρχαν κείμενα με οiwονούς, ξόρκια, μύθους και θρύλους, θρησκευτικά κείμενα, την επίσημη βασιλική αλληλογραφία, ψαλμοί, φορολογικοί κατάλογοι, χρονικά, επικά ποιήματα και κείμενα σχετικά με το δίκαιο και τη γεωγραφία.¹⁸ Η βιβλιοθήκη του Ασσυρμπανιπάλ ήταν διαιρεμένη σε δύο τμήματα: τα τεκμήρια που αφορούσαν την αλληλογραφία, τα κρατικά αρχεία, και τις εμπορικές σχέσεις βρίσκονταν σε ξεχωριστό τμήμα από τα λογοτεχνικά, ιστορικά, θρησκευτικά και φιλολογικά έργα.¹⁹

Στο βασίλειο της ανεπτυγμένης γραφειοκρατίας, την Αίγυπτο, από τον 16^ο έως τον 14^ο αιώνα π.Χ. αντίγραφα αρχείων ποικίλης ύλης (διαθήκες, κτηματολόγια, κατάλογοι γεννηθέντων, εμπορικά συμβόλαια, άλλα νομικά και διοικητικά έγγραφα) συγκεντρώνονταν στους ναούς.²⁰ Περίπου χίλια πεντακόσια χρόνια αργότερα ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει πως «Όλο τὸ σῶμα τῶν νόμων ἦταν καταγραμμένο

¹⁸ Annette Lamb, “Ancient libraries: 600s BCE,” Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/ancient/600bce.htm>· Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 24–25· Lerner, *The Story of Libraries : From the Invention of Writing to the Computer Age*, 20–21· Παρέτι, Μπρέτσι, και Πέτεκ, *Ο αρχαίος κόσμος: 1200 π.Χ. - 500 μ.Χ.*, 4:1201.

¹⁹ Don Heinrich Tolzmann, Alfred Hessel, και Reuben Peiss, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History* (New Castle, Delaware, USA: Oak Knoll Press, 2001), 3· Κωνσταντίνος Σπ. Στάκος, *Βιβλιοθήκες: Από την αρχαιότητα έως την Αναγέννηση και σημαντικές ουμανιστικές και μοναστηριακές βιβλιοθήκες 3000 π.Χ.-1600 μ.Χ.*, μετ. David Hardy (Αθήνα: Κ. Σπ. Κωνσταντίνος, 1997), 8.

²⁰ André Dollinger, “Contracts and Other Legal Documents,” *An Introduction to the History and Culture of Pharaonic Egypt*, προσπελάστηκε 13 Φεβρουαρίου 2015, http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/law_and_order/contracts.htm· Lerner, *The Story of Libraries : From the Invention of Writing to the Computer Age*, 18.

σε όκτώ τόμους που ήταν τοποθετημένοι δίπλα στους δικαστές (...).²¹ Αλλά και το γραφείο του Βεζίρη περιελάμβανε μία εκτενή βιβλιοθήκη νομολογίας,²² όπως φαίνεται και από την επιγραφή στον τάφο του Βεζίρη Ρεχμιρέ (Rekhmire)²³: «και όσο για το γραφείο όπου δικάζεις, υπάρχει σ' αυτό ένα ευρύχωρο δωμάτιο, γεμάτο από πρακτικά (;) όλων των (περασμένων) κρίσεων».²⁴

Σχεδόν μία χιλιετία μετά το τέλος της 18^{ης} δυναστείας (περίπου το 1292 π.Χ.) κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Α' του Σωτήρα (367-282 π.Χ.) ή σύμφωνα με άλλες πηγές, κατά τη βασιλεία του διαδόχου του, Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου (309-246 π.Χ.), ιδρύεται η οικογενειακή Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Η θέση του διευθυντή της βιβλιοθήκης ανατίθεται στον Ζηνόδοτο τον Εφέσιο (325-260 π.Χ.) ο οποίος πραγματοποίησε μία πρώτη κατηγοριοποίηση των τεκμηρίων η οποία αποτελούσε μία προσαρμοσμένη εφαρμογή του συστήματος οργάνωσης της ιδιωτικής συλλογής του Αριστοτέλη.²⁵ Με βάση την κατηγοριοποίηση του Ζηνόδοτου ο διάδοχός ή βοηθός του Καλλίμαχος ο Κυρηναίος (310/305-240 π.Χ.),²⁶ ο μεγαλύτερος Αλεξανδρινός ποιητής, συστηματοποίησε περαιτέρω την οργάνωση των τεκμηρίων και, ως εκ τούτου, έγραψε το μνημειώδες έργο του *Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων καὶ ᾧν συνέγραψαν* (Πίνακες όλων εκείνων που διακρίθηκαν σε κάθε είδος φιλολογίας, καθώς και των συγγραμμάτων αυτών), ένα πελώριο έργο εκατόν είκοσι κυλίνδρων.²⁷

Για τους Πίνακες του Καλλίμαχου, σύμφωνα με τον ιστορικό Mostafa El - Abbadī, μπορούν να αντληθούν πληροφορίες από δύο πηγές, μία του 10^{ου} και μία του 12^{ου} αιώνα μ.Χ. Η πρώτη αποτελεί το σχετικό λήμμα στο *Λεξικό του Σούδα* (ή

²¹ Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική βιβλιοθήκη*, 1.75.

²² Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 18.

²³ Ρεχμιρέ: Βεζίρης στα μέσα της εποχής της 18^{ης} Δυναστείας κατά τη βασιλεία του Τούθμωση Γ' και του Αχμενοτέπ Β'.

²⁴ Χόουκς και Γούλεϊ, *Η προϊστορία και οι αρχές του πολιτισμού*, 2:600.

²⁵ Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 53 και 65.

²⁶ Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, *Από τον Μίνωα στην Κλεοπάτρα: Ο ελληνικό κόσμος από τις αρχαιακές βιβλιοθήκες των Μινωιτών έως την Οικουμενική βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων*, τ. 1, Η ιστορία της βιβλιοθήκης στον δυτικό πολιτισμό (Αθήνα: Κότινος, 2002), 184–185· Roy McLeod, *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World* (London: I.B. Tauris, 2000), σημ.136, 5, όπως παρατίθεται στην Παναγιώτα Αρβανίτη, “Το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες στην αρχαιότητα” (Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πάτρας, Τμήμα Φιλολογίας, 2013), 52, <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/6513/1/%CE%84%CE%BF%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%AF%CE%BF%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%BF%CE%B9%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B5%CF%82%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1.pdf>.

²⁷ Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 69· Εύα Σεμερτζάκη-Κούτρα, “Οι βιβλιοθήκες στην Ελλάδα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: Σύνοψη ιστορική αναδρομή” (Οι βιβλιοθήκες χθες, σήμερα και αύριο, Αθήνα: Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Ευγενίδου, 2006), 9, <http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/11609/xtes004a.pdf?sequence=1>· Λουτσιάνο Κάνφορα, *Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*, μετ. Φοίβος Αρβανίτης, 2η έκδ. (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990), 54· Στάικος, *Από τον Μίνωα στην Κλεοπάτρα: Ο ελληνικό κόσμος από τις αρχαιακές βιβλιοθήκες των Μινωιτών έως την Οικουμενική βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων*, 1:186· Για την κατηγοριοποίηση του έργου του Καλλίμαχου σε τρεις πίνακες, με βάση το λήμμα στο *Λεξικό Σούδα* (ή Σουΐδα), ένας εκ των οποίων είναι ο παραπάνω βλ. Παναγιώτης Νταβαρίνος, *Ιστορία του ελληνικού βιβλίου* (Αθήνα: Έλλην, 2010), 31–32.

Σουΐδα), ενώ η δεύτερη αποτελεί τμήμα του έργου του βυζαντινού λόγιου και συγγραφέα Ιωάννη Τζέτζη (1110-1180 μ.Χ.), *Προλεγόμενα εις τον Αριστοφάνην*, το οποίο αναφέρει «τον αριθμό των βιβλίων που φυλάσσονταν στη Βιβλιοθήκη και πιστοποιεί ότι μετά την ανόρθωση ο Καλλίμαχος συνέταξε Πίνακες των βιβλίων».²⁸ Επιπλέον, πηγές αποτελούν η *επιστολή του Αριστέα του Ιουδαίου* (γύρω στο 160 π.Χ.), η *επίσκεψη του Στράβωνα στο Μουσείο* τον 1^ο αιώνα π.Χ., οι *ποικίλες πληροφορίες που παρέχει ο Κλαύδιος Γαληνός* (Πέργαμος 129 μ.Χ. – Ρώμη 199 μ.Χ) για το προσωπικό του Μουσείου και τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης, οι *βίοι των προϊσταμένων* της Βιβλιοθήκης, καθώς και *αναφορές λογίων* που επισκέφτηκαν την Αλεξάνδρεια, όπως ο Αφθόνιος και ο Επιφάνιος.²⁹

Τα συγγράμματα ήταν διαιρεμένα με βάση το αντικείμενο ενασχόλησης του συγγραφέα τους σε δύο κατηγορίες, την *ποίηση* και την *πεζογραφία*. Στη συνέχεια, η ποίηση διαιρούνταν εκ νέου σε κατηγορίες: *τραγωδία, κωμωδία, λυρική ποίηση, έπος, ελεγεία* κ.τ.λ. και τα έργα του πεζού λόγου σε: *φιλοσοφία, ιστορία, ιατρική, νομική και ρητορική*.³⁰ Στη δεύτερη ανήκει και ένας πίνακας με *παντοδαπά συγγράμματα* (ή *σύμμεικτα* ή *συμμιγή*) στον οποίο εντάσσονταν και τα *βιβλία μαγειρικής*.³¹ Μπορεί να μην είναι γνωστή η ακολουθία των κατηγοριών στον κατάλογο,³² φαίνεται, όμως, πως απευθυνόταν στους εξοικειωμένους «χρήστες» της Βιβλιοθήκης, καθώς περιελάμβανε μόνο τους διακεκριμένους συγγραφείς των διαφόρων ειδών της φιλολογίας. Επομένως, ο κατάλογος του Καλλίμαχου αποτελούσε τμήμα του ευρύτερου καταλόγου της Βιβλιοθήκης.³³

²⁸ Μουσταφά Ελ-Αμπαντί, *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: Η ζωή και η μοίρα της*, μετ. Λένα Κασίμη (Αθήνα: Σμίλη, 1998), 113· Αλλά και για την πρώτη πηγή βλ. Σεμερτζάκη-Κούτρα, “Οι βιβλιοθήκες στην Ελλάδα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: Σύντομη ιστορική αναδρομή,” 10.

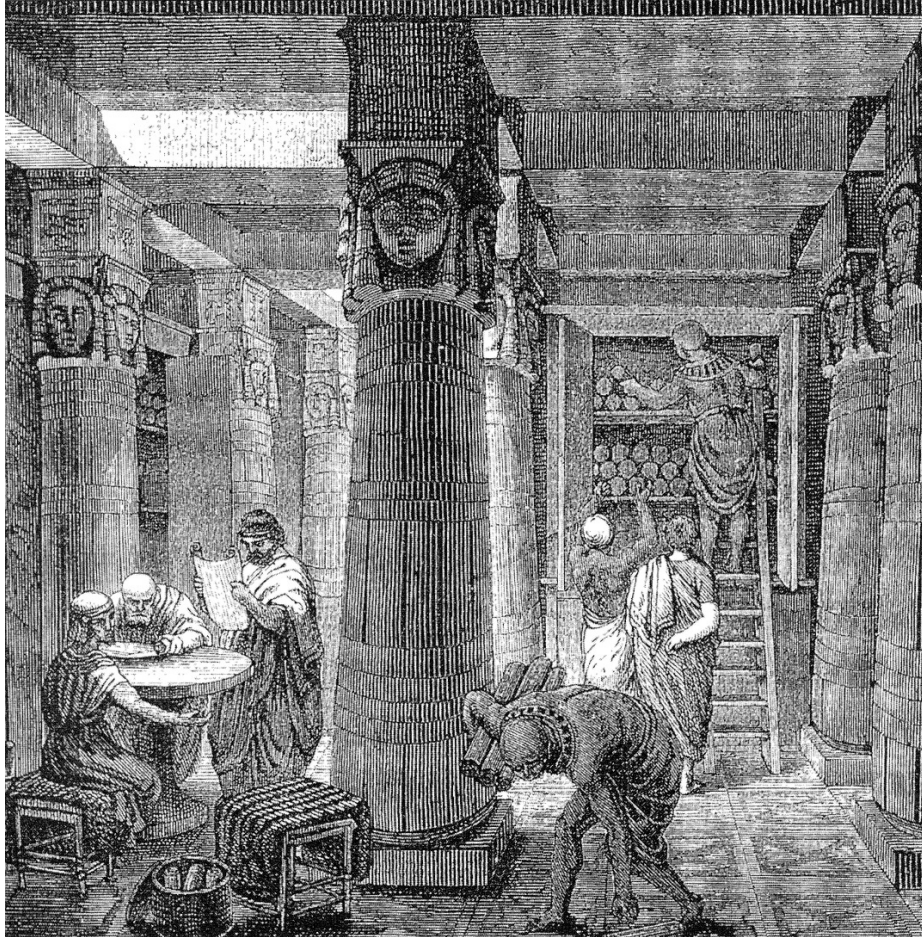
²⁹ Παναγιώτης Νταβαρίνος, *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*, 2η έκδ. (Αθήνα: Έλλην, 2003), 27· Στάικος, *Από τον Μίνωα στην Κλεοπάτρα: Ο ελληνικό κόσμος από τις αρχαικές βιβλιοθήκες των Μινωιτών έως την Οικουμενική βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων*, 1:ix.

³⁰ Annette Lamb, “Ancient libraries: 200s BCE,” Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/ancient/200bce.htm>· Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 70· Ελ-Αμπαντί, *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: Η ζωή και η μοίρα της*, 113· Κάνφορα, *Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*, 54· Νταβαρίνος, *Ιστορία του ελληνικού βιβλίου*, 35· Rudolf Blum, *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*, μετ. Hans H. Wellisch (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1991), 153–154· Στάικος, *Από τον Μίνωα στην Κλεοπάτρα: Ο ελληνικό κόσμος από τις αρχαικές βιβλιοθήκες των Μινωιτών έως την Οικουμενική βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων*, 1:186.

³¹ Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 70· Ελ-Αμπαντί, *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: Η ζωή και η μοίρα της*, 113· Στάικος, *Από τον Μίνωα στην Κλεοπάτρα: Ο ελληνικό κόσμος από τις αρχαικές βιβλιοθήκες των Μινωιτών έως την Οικουμενική βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων*, 1:186.

³² Blum, *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*, 154.

³³ Κάνφορα, *Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*, 54.

Εικόνα 3: Η μεγάλη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, καλλιτεχνική απεικόνιση του O. Von Corven

Από την Αρχαία Ελλάδα στην Αρχαία Ρώμη

Μεταξύ του 416/5 και του 409/6 π.Χ. οικοδομείται στην Αθήνα δυτικά του Παλαιότερου Βουλευτηρίου (περίπου 500 π.Χ.) το *Νέον Βουλευτήριον*. Ο χώρος του πρώτου χρησιμοποιούνταν και ως επίσημο δημόσιο αρχείο. Μετά την μεταφορά της Βουλής (γύρω στο 409-405 π.Χ.) το κτήριο του Παλιότερου Βουλευτηρίου μετονομάστηκε σε *Μητρώον*, δηλαδή, ιερό αφιερωμένο στη Ρέα, μητέρα των Ολύμπιων θεών. Τα τεκμήρια παρέμειναν στο Μητρώον σχηματίζοντας μία πλούσια συλλογή από αρχαιακό υλικό, δικαστικά έγγραφα, οικονομικές αναφορές, νόμους, ψηφίσματα και άλλα σημαντικά έγγραφα, τα οποία, όπως αναφέρει ο MacDowell, ήταν πλέον γραμμένα πάνω σε πάπυρο και όχι πέτρα.³⁴

Η ιδέα της δημιουργίας της πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης στη Ρώμη ανήκει στον Ιούλιο Καίσαρα (100 π.Χ.-44 π.Χ.), ο οποίος «αποφάσισε να ανοίξει στο κοινό όσο το δυνατόν περισσότερες βιβλιοθήκες με έργα Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων» ενισχύοντας, με τον τρόπο αυτό, την αίγλη της Ρώμης.³⁵ Η βιβλιοθήκη, λοιπόν, θα αποτελούνταν από δύο τμήματα, ένα ελληνικό (*bibliotheca graeca*) και ένα λατινικό (*bibliotheca latina*), ενώ θα ήταν προσιτή προς το ευρύ κοινό, όπως φαίνεται από το ρήμα *publicare*, σε αντίθεση με τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας που απευθυνόταν σε ένα κλειστό κύκλο λογίων.³⁶ Η υλοποίησή της ανατέθηκε στον Ρωμαίο λόγιο Μάρκο Τερέντιο Βάρρωνα (116-27 π.Χ.), ο οποίος, μάλιστα, έγραψε ένα «ειδικό σύγγραμμα για βιβλιοθήκες», το *De bibliothecis*, το οποίο, όμως, δεν έχει διασωθεί.³⁷ Επιπλέον, ο Ιούλιος Καίσαρας έκανε απλούστερο τον αστικό κώδικα «αποφασίζοντας να περιορίσει τις αναρίθμητες και μακροσκελείς διατάξεις, και να κρατήσει τις βασικές σε περιορισμένο αριθμό βιβλίων» καθιστώντας τον πιο εύχρηστο.³⁸ Όμως, ο Καίσαρας δεν πρόφτασε να πραγματοποιήσει το σχέδιό του λόγω της δολοφονίας του το 44 π.Χ.

Τη φήμη του ιδρυτή της πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης στη Ρώμη έχει ο Γάιος Ασίνιος Πολλίων (75 π.Χ.-4 μ.Χ.) συγγραφέας και οπαδός του Ιουλίου Καίσαρα, ο οποίος είχε στο στενό του φιλικό κύκλο σημαντικές μορφές των γραμμάτων, όπως ο Κάτουλλος, ο Οράτιος και ο Βιργίλιος.³⁹ Γύρω στο 39 π.Χ. ο Πολλίων

³⁴ Γιάννης Νίκου και Κωνσταντίνος Ανασιάδης, “Σκοτεινοί αιώνες – Κλασικοί χρόνοι,” *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, κεφ. Κλασική περίοδος (480/79 – 323), προσπελάστηκε 2 Ιουλίου 2015, http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_2.aspx; Douglas M. MacDowell, *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μετ. Γιώργος Μαθιουδάκης, 2η έκδ. (Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας, 1986), 77; “Μητρώον (409-405 π.Χ. και περί το 140 π.Χ.),” *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, προσπελάστηκε 2 Ιουλίου 2015, http://www.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Metron.aspx.

³⁵ Γάιος Σουητώνιος, *Ιούλιος Καίσαρας*, 44.

³⁶ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 216–217.

³⁷ Στο ίδιο: Isidore of Seville, *The Etymologies of Isidore of Seville*, VI,5,1; Νταβαρίνος, *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*, 37.

³⁸ Σουητώνιος, *Ιούλιος Καίσαρας*, 44; Αλλά και Clarence Eugene Boyd, *Public libraries and literary culture in ancient Rome* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1915), 31, <https://archive.org/details/publiclibraries00boydgoog>; Για το κείμενο στα εισαγωγικά βλ. Σουητώνιος.

³⁹ Γάιος Σουητώνιος, *Αύγουστος*, 29; Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 130; Isidore of Seville, *The Etymologies of Isidore of Seville*, VI,5,2; Pliny the Elder, *The natural history*, VII,31,10

πραγματοποίησε το σχέδιο του Καίσαρα για την πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη, αξιοποιώντας τα λάφυρα που κέρδισε στην εκστρατεία του κατά των Πάρθων ένα χρόνο νωρίτερα. Η βιβλιοθήκη χτίστηκε στο Atrium Libertatis, ένα σύμπλεγμα δημόσιων κτηρίων βόρεια από το μεταγενέστερο Φόρουμ του Τραϊανού, το οποίο συμπεριλάμβανε τα γραφεία των κηνσόρων, τα αρχεία τους και νομικά κείμενα σε μπρούτζινες πινακίδες.⁴⁰ Όπως, χαρακτηριστικά αναφέρει ο Οβίδιος (43 π.Χ.-8 μ.Χ.) «Ούτε η Ελευθερία με δέχτηκε στο ναό της, η πρώτη που άνοιξε για να μάθουν τα βιβλία».⁴¹

Η βιβλιοθήκη διαιρούνταν σύμφωνα με το ρωμαϊκό αρχιτεκτονικό πρότυπο. Για το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης δεν υπάρχει αμφιβολία, ο Boyd θεωρεί πως εύκολα μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι στη βιβλιοθήκη συγκεντρώθηκαν πολλοί τόμοι που σχετίζονταν με προγενέστερους και σύγχρονους νόμους.⁴²

Η δεύτερη δημόσια, αλλά πιο γνωστή, βιβλιοθήκη στη Ρώμη ήταν αυτή που ανήγειρε ο αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος (63 π.Χ.- 14 π.Χ.) στον Παλατινό λόφο, δίπλα στο Ναό του Απόλλωνα, απ' όπου και πήρε το όνομά της.⁴³ Όπως περιγράφει ο Σουητώνιος ο ναός του Απόλλωνα χτίστηκε «σ' εκείνο το μέρος του σπιτιού» του Αυγούστου στον Παλατινό λόφο «το οποίο, καθώς λένε οι μάντεις, είχε επισημάνει ο ίδιος ο Θεός ρίχνοντας πάνω του αστραπή».⁴⁴ Το 36 π.Χ. ξεκινά η κατασκευή της *Παλατινής Βιβλιοθήκης* ή *Βιβλιοθήκης του ναού του Απόλλωνα* (Bibliotheca Palatina ή Bibliotheca Apollinis) η οποία ολοκληρώθηκε το 28 π.Χ. Το γεγονός ότι η βιβλιοθήκη βρισκόταν κοντά στο ναό, αλλά και στην έπαυλη του Αυγούστου δείχνει, κατά τον Blanck, μία σαφής επιρροή από τη βιβλιοθήκη της Περγάμου.⁴⁵

Η οργάνωση της βιβλιοθήκης, η οποία διακρίνονταν, κατά το ρωμαϊκό αρχιτεκτονικό πρότυπο, σε δύο τμήματα ανατέθηκε από τον Αύγουστο στον απελεύθερο Γναίιο Πομπήιο Μάκρο.⁴⁶ Η συλλογή του ρωμαϊκού τμήματος

και XXXV,2,15· Tolzmann, Hessel, και Peiss, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*, 13.

⁴⁰ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 218· Samuel Ball Platner, "Atrium Libertatis," *A topographical dictionary of Ancient Rome* (Somerville, MA: Perseus Digital Library, 2001),

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0054:entry=atrium-libertatis&highlight=atrium%2Clibertatis>· Tolzmann, Hessel, και Peiss, *The Memory of Mankind: The*

Story of Libraries since the Dawn of History, 13.

⁴¹ Ovid, *Tristia*, III,I,72· Με το "Ελευθερία" (Liberty) εννοεί το Atrium Libertatis

<http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/OvTrisExpIndexLMNO.htm#Libertas>.

⁴² Boyd, *Public libraries and literary culture in ancient Rome*, 31.

⁴³ Αρβανίτη, "Το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες στην αρχαιότητα," 82–83· Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 218–219· Cassius Dio Cocceianus, *Historiae Romanae*, LIII,1,3· Horace, *Epistles*, I,3,17–20· Lamb, "Ancient Libraries: 000s BCE"· Lerner, *The Story of Libraries : From the Invention of Writing to the Computer Age*, 34· Pliny the Elder, *The natural history*, VII,58 και XXXIV,18· Σουητώνιος, *Αύγουστος*, 29· Tolzmann, Hessel, και Peiss, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*, 13.

⁴⁴ Σουητώνιος, *Αύγουστος*, 29.

⁴⁵ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 218–219.

⁴⁶ Αρβανίτη, "Το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες στην αρχαιότητα," 70· Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 218–219· Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 132· John Willis Clark, *The care of books* (Cambridge: Cambridge University Press, 1901), 14, <http://www.gutenberg.org/files/26378/26378-h/26378-h.htm>· Lamb, "Ancient Libraries: 000s BCE"· Lerner, *The Story of Libraries : From the*

αποτελούνταν, κυρίως, από νομικά συγγράμματα,⁴⁷ όπως άλλωστε μαρτυρεί και ο Ρωμαίος σατιρικός ποιητής Γιουβενάλης (τέλη 1^{ου} αιώνα με αρχές 2^{ου} αιώνα μ.Χ.) στο πρώτο βιβλίο του έργου του *Σάτιρες*: «Η συγκεκριμένη μέρα ξεχωρίζει από θαυμαστά πράγματα: Η δωρεά, έπειτα το Φόρουμ, ο Απόλλωνας ο ειδικός στους νόμους» (Juvenal I, 1, 128).⁴⁸ Πέρα, όμως, από τη λειτουργία της βιβλιοθήκης ο Αύγουστος «σ' αυτό τον χώρο, όταν πια είχε γεράσει, συγκαλούσε καμιά φορά τη σύγκλητο ή επικύρωνε τους καταλόγους των δικαστών».⁴⁹ Η Παλατινή Βιβλιοθήκη δε γλίτωσε από την πυρκαγιά κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Νέρωνα ή του Τίτου, επανοικοδομήθηκε από τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό, για να καταστραφεί οριστικά το 363 μ.Χ. όταν πυρπολήθηκε ο ναός του Απόλλωνα.⁵⁰

Μεταξύ του 106 και του 112 μ.Χ. χτίστηκε το Φόρουμ του αυτοκράτορα Τραϊανού (53-117 μ.Χ.). Ο αρχιτέκτονας Απολλόδωρος ο Δαμασκηνός (60-125 μ.Χ.) προκειμένου να επιτελέσει το μεγαλειώδες αυτό έργο γκρέμισε «ένα ύψωμα του εδάφους, το οποίο παλαιότερα συνέδεε το Καπιτώλιο με το Κυρηνάιο». Με αυτό τον τρόπο καταστράφηκε και το Atrium Libertatis, καθώς και η πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη της Ρώμης, αυτή του Ασίνιου Πολλίωνα. Στο Φόρουμ χτίστηκε και βιβλιοθήκη, κατά το ρωμαϊκό πρότυπο, το επίσημο όνομα της οποίας ήταν *Bibliothecae Divi Traiani* (δηλαδή Βιβλιοθήκη του Θείου Τραϊανού). Μεταξύ των χρηστών της ήταν ο Γέλλιος (125-180 μ.Χ.), στον οποίο «έπεσαν στα χέρια του διατάγματα πραιτόρων, δηλαδή νομικοί κανονισμοί από τα παλιά χρόνια».⁵¹ Γεγονός που αποδεικνύει την ύπαρξη νομικών συγγραμμάτων στη βιβλιοθήκη.

Αρκετά διαφορετική ήταν η περίπτωση της βιβλιοθήκης του Τιβέριου Ιούλιου Κέλσου Πολεμειανού (περίπου 45-120 μ.Χ.), γνωστότερου ως Κέλσου, στην Έφεσσο, η οποία χτίστηκε προς τιμήν του από τον γιο του, Τιβέριο Ιούλιο Ακίλα Πολεμειανό, γύρω στο 135 μ.Χ. Σύμφωνα με τον Strocka, εφόσον η βιβλιοθήκη βρισκόταν κοντά σε ένα δικαστικό κτήριο, αδιαμφισβήτητα περιελάμβανε σχετικά με τη νομική έγγραφα και συγγράμματα. Επομένως, η βιβλιοθήκη του Κέλσου «δεν πρέπει να ήταν μόνο μία φιλολογική-φιλοσοφική συλλογή βιβλίων (...), αλλά επίσης ένα νομικό αρχείο».⁵²

Invention of Writing to the Computer Age, 34· Νταβαρίνος, *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*, 38· Σουητόνιος, *Αύγουστος*, 29· Tolzmann, Hessel, και Peiss, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*, 13· Για τον Γναίο Πομπήιο Μάκρο βλ. Αρβανίτη, “Το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες στην αρχαιότητα,” 82–83 και Σουητόνιος, *Αύγουστος*, 56,7.

⁴⁷ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 218–219· Boyd, *Public libraries and literary culture in ancient Rome*, 33· Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 142–143· Lerner, *The Story of Libraries : From the Invention of Writing to the Computer Age*, 34.

⁴⁸ Juvenal, *Satires*, I,1,128.

⁴⁹ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 219–220· Για το κείμενο στα εισαγωγικά βλ. Σουητόνιος, *Αύγουστος*, 29.

⁵⁰ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 219–220.

⁵¹ Στο ίδιο, 223.

⁵² Volker Michael Strocka, “The Celsus Library in Ephesus,” Στο *Ancient Libraries in Anatolia: Libraries of Hattusha, Pergamon, Ephesus, Nysa* (The 24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment, Ankara, Turkey: Middle East Technical University Library, 2003), 56.

Εικόνα 4: Πρόσοψη της βιβλιοθήκης του Κέλσου

Στον δρόμο του μεταξίου: Από την Κίνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Χαν (206 π.Χ.-220 μ.Χ.) ιδρύθηκε η Αυτοκρατορική Βιβλιοθήκη, παράλληλα με το Αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο. Μερικά χρόνια αργότερα, κατά τη δυναστεία των Τζιν (265-420 μ.Χ.), ο διευθυντής της Αυτοκρατορικής Βιβλιοθήκης, Hsün Hsü (231-289 μ.Χ.), κατάρτισε έναν κατάλογο, ο οποίος διέκρινε τα βιβλία σε τέσσερις κύριες κατηγορίες: *κλασικά, ιστορίες, φιλόσοφοι, και συλλογικά έργα*. Στην πρώτη συμπεριλαμβάνονταν βιβλία φιλολογικά, λεξικογραφικά, σχετικά με τη μουσική, τα Κλασικά του Κομφούκιου και άλλα έργα που σχετίζονταν με αυτά. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν τα γεωγραφικά και νομικά τεκμήρια. Στην τρίτη περιλαμβάνονταν εγχειρίδια για την αστρονομία, την κηπουρική, τη μαντική τέχνη, τη βοτανολογία, καθώς και γραπτά γύρω από τη στρατηγική, ενώ στα «συλλογικά έργα» ανήκαν διάφορα λογοτεχνικά κείμενα. Η κατηγοριοποίηση αυτή των βιβλίων επικράτησε για τα επόμενα χίλια πεντακόσια χρόνια.⁵³

Η παραπάνω κατηγοριοποίηση του Hsün Hsü δεν ήταν τυχαία, καθώς τον 3 μ.Χ. αιώνα ήκμασαν στην Κίνα δέκα νομικές σχολές, οι οποίες αναμφίβολα συνοδεύονταν από κάποια βιβλιοθήκη που κάλυπτε τις διδακτικές τους ανάγκες,⁵⁴ όπως άλλωστε συνέβαινε με άλλα ακαδημαϊκά ιδρύματα, τα οποία παρείχαν συμβουλές στον αυτοκράτορα, «παρήγαγαν και συνέτασσαν έγγραφα για το κράτος: νομικούς κώδικες, συλλογές αυτοκρατορικών διαταγμάτων (...), [ενώ] συνήθως διέθεταν τη δική τους βιβλιοθήκη».⁵⁵

Από τον 9^ο αιώνα μ.Χ. η κυβέρνηση όρισε πως δημόσιοι υπάλληλοι μπορούσαν να εργαστούν στις βιβλιοθήκες με βάση την επιτυχία τους στις αυτοκρατορικές εξετάσεις, όπως συνέβαινε και με άλλες κρατικές θέσεις. Η διδακτική ύλη για τις εξετάσεις είχε καθιερωθεί ήδη από το 113 μ.Χ. και περιελάμβανε «πέντε κατηγορίες: στρατιωτική στρατηγική, αστικό δίκαιο, έσοδα και φορολογία, γεωργία και γεωγραφία και τα κλασικά έργα του Κομφούκιου».⁵⁶ Οι εξετάσεις είχαν τρία επίπεδα. Το πρώτο «οδηγούσε στην απόκτηση του διδακτορικού τίτλου *Κίου* ο οποίος έδινε τον βαθμό μανδαρίνου όχι όμως και το λειτούργημα», το επόμενο επίπεδο «χρησίμευε για την επιλογή δημοσίων λειτουργών στους οποίους θα ενέθεταν υπηρεσία (*χουάν*)» και το τρίτο αποτελούσε μία «βαθμίδα της αξίας» των εξεταζόμενων.⁵⁷ Στους πρώτους τίτλους συμπεριλαμβάνονταν ο τίτλος του «άρτιου λογίου», των κλασσικών, και από τον 7ο μ.Χ. αιώνα, αυτός των Νομικών, της

⁵³ Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 55.

⁵⁴ Γκαστόν Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, τ. 8, Ιστορία της ανθρωπότητας (Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970), 2853.

⁵⁵ Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 56. Ο Lerner ονομάζει αυτά τα ακαδημαϊκά ιδρύματα *συμβουλευτικά σώματα* (advisory college).

⁵⁶ Annette Lamb, "Early libraries: 900s CE," Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/early/900.htm>.

⁵⁷ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2772.

Καλλιγραφίας και των Μαθηματικών.⁵⁸ Από τα τέλη του 8ου αιώνα στα πανεπιστήμια του Τσ'αγκ-γκαν και Λο-γιανγκ λειτουργούσαν μεταξύ των άλλων τμημάτων και «τμήματα Δικαίου (λιου-χιούε)».⁵⁹

Εικόνα 5: Ο αυτοκράτορας δέχεται έναν υποψήφιο κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών εξετάσεων (Τμήμα πίνακα της εποχής της Δυναστείας των Σονγκ)

Πολύ μακριά από την Κίνα, στην Αίγυπτο, οι Φατιμίδες χαλίφηδες προσπαθούσαν ήδη από τον 9^ο αιώνα να καταστήσουν το Κάιρο πολιτισμικό κέντρο αντίστοιχο της Βαγδάτης. Ο χαλίφης Αλ-Αζίζ (955-996) ίδρυσε το 988 την πρώτη φατιμιδική βιβλιοθήκη,⁶⁰ μία μεγάλη βιβλιοθήκη με τουλάχιστον 100.000 βιβλία, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν διάφορες εκδόσεις του Κορανίου, νομολογίες, εγχειρίδια χημείας και αστρονομίας, βιογραφίες κ.ά.,⁶¹ η οποία περιβάλλονταν από μικρότερες βιβλιοθήκες, που περιελάμβαναν συλλογές με αντίστοιχα τεκμήρια.⁶² Ένα μεγάλο τμήμα της συλλογής αυτής μετακινήθηκε αργότερα στη βιβλιοθήκη του ιδρύματος που ανήγειρε ο χαλίφης Αλ-Χακίμ (985-1021) το 1004/1005 στο Κάιρο, τον *Οίκο της Επιστήμης* ή *Οίκο της Σοφίας* (Darul Ilm ή Darul Hikmah). Η βιβλιοθήκη είχε δημόσιο χαρακτήρα. Στο εκπαιδευτικό ίδρυμα εγκαταστάθηκαν νομομαθείς και άλλοι λόγιοι, συγκεντρώθηκαν τεκμήρια από όλα τα επιστημονικά πεδία, ενώ από το 1012 οργανώθηκαν εξετάσεις, όπου απονέμονταν «διπλώματα σε σπουδαστές μαθηματικών, λογικής, νομικής και ιατρικής».⁶³ Επιπλέον δίνονταν βιβλία και

⁵⁸ Στο ίδιο.

⁵⁹ Στο ίδιο, 8:2773.

⁶⁰ Nakhlu Zatul Akmam και A.T.M. Shamsuzzoha, 'Fatimid library: History, development and management', *Journal of the Bangladesh Association of Young Researchers* 2, τχ. 1 (2012-2013): 23, doi: <http://dx.doi.org/10.3329/jbayr.v2i1.20538>.

⁶¹ Ribhi Mustafa Elayyan, "The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries," *International Library Review* 22, τχ. 2 (Ιούλιος 1990): 127–128.

⁶² Akmam και Shamsuzzoha, 'Fatimid library: History, development and management', 23.

⁶³ Στο ίδιο, 25· Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2798–2799·

Elayyan, 'The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries', 127· Για το κείμενο στα εισαγωγικά βλ. Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2799.

γραφική ύλη στους φτωχούς σπουδαστές προκειμένου να τους προσελκύσουν.⁶⁴

Παράλληλα, η ύπαρξη νομικών τεκμηρίων, ως τμήμα μιας συλλογής, στις ισλαμικές βιβλιοθήκες φαίνεται και από το σύστημα ταξινόμησης που χρησιμοποιούνταν. Έτσι, ο λόγιος Ibn Al-Nadim κατέγραψε δέκα κύριες κατηγορίες, οι οποίες με τη σειρά τους διακρίνονταν σε υποκατηγορίες ανάλογα με τις ανάγκες: *Κοράνι, Γραμματική, Ιστορία, Ποίηση, Δόγματα, Νομολογία, Φιλοσοφία, Ελαφριά λογοτεχνία, Θρησκεία και Αλχημεία*.⁶⁵

Ανάλογη ήταν και η βασιλική βιβλιοθήκη στην πόλη της Σιράζ, πρωτεύουσα της δυναστείας των Μπουγιδών, την οποία ίδρυσε ο βιβλιόφιλος εμίρης Adud al-Dawlah (947-982). Η βιβλιοθήκη περιείχε πλήθος βιβλίων γύρω από την αστρονομία, το ισλαμικό δίκαιο, τις επιστήμες κ.α.⁶⁶

Πέρα, όμως, από τον Οίκο της Επιστήμης υπήρχαν και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, γνωστά ως *μεντρεσέδες* (madrasa), τα οποία ήταν κέντρα διδασκαλίας ειδικευμένα στο ισλαμικό δίκαιο.⁶⁷ Οι μεντρεσέδες γεννήθηκαν στο Ιράν, αρχικά ίσως, «κατ' απομίμηση των ιδρυμάτων διδασκαλίας του βουδισμού, των *βιχάρα* – και ακριβώς ως αντίβαρο γι' αυτά» και, στη συνέχεια, εξαπλώθηκαν σε ολόκληρο τον ισλαμικό κόσμο.⁶⁸ Ο ρόλος τους ήταν διπλός. Αφενός εκπαιδεύαν το θρησκευτικό προσωπικό, αφετέρου απ' αυτές «έβγαιναν» οι κυριότεροι δημόσιοι λειτουργοί, ανάμεσά τους και δικαστικοί αξιωματούχοι όπως οι *καδήδες* και οι *μουφτήδες*,⁶⁹ οι πρώτοι ήταν «δικαστές του κανονικού δικαίου» και οι δεύτεροι «υποδεέστεροι δικαστικοί λειτουργοί»,⁷⁰ ενώ είχαν πάντα προσαρτημένες βιβλιοθήκες.⁷¹

Αλλά και οι καδήδες διατηρούσαν προσωπικές βιβλιοθήκες, οι οποίες σαφώς θα περιείχαν και βιβλία σχετικά με το δίκαιο, όπως φαίνεται από ένα περιστατικό εμπρησμού της βιβλιοθήκης ενός καδή, έπειτα από διαταγή του χαλίφη Μουσταντζίντ.⁷²

Ο πρώτος και πιο σπουδαίος μεντρεσές ήταν αυτός που ίδρυσε το 1064 ο βεζίρης της Αυτοκρατορίας των Σελτζούκων, Νιζάμ αλ-Μουλκ (1018-1092), στη Nezamiyeh (ή Nizamiyya).⁷³ Το 1223 ή 1227 ο χαλίφης Αλ-Μουστασίρ (1029-1094) ανήγειρε ένα αντίστοιχο ίδρυμα στη Βαγδάτη, το Πανεπιστήμιο Mustansiriyyah, το οποίο «περιελάμβανε τέσσερα τμήματα για τις τέσσερις αιρέσεις (του

⁶⁴ Akmam και Shamsuzzoha, 'Fatimid library: History, development and management', 25.

⁶⁵ Elayyan, 'The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries', 130.

⁶⁶ A.T.M. Shamsuzzoha, 'Buwayhid library and its management: A historical analysis', *The Eastern Librarian* 23, τχ. 1 (2012): 55, doi: <http://dx.doi.org/10.3329/el.v23i1.12120>.

⁶⁷ Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 72.

⁶⁸ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2803.

⁶⁹ Στο ίδιο, 8:2804. Suraiya Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην οθωμανική αυτοκρατορία: Από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μετ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου (Αθήνα: Εξάντας, 2000), 43-44.

⁷⁰ Λουίς Γκοτσόκ, *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*, τ. 11, Ιστορία της ανθρωπότητας (Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970), 3900.

⁷¹ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2804. Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 72.

⁷² Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2800.

⁷³ Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 72.

μουσουλμανισμού), (...) μια βιβλιοθήκη, μια μεγάλη αίθουσα για τις παραδόσεις μαθηματικών και κληρονομικού δικαίου (...).⁷⁴

Απ' την άλλη πλευρά οι Akmam και Shamsuzzoha αναφέρουν την ύπαρξη μεντρεσέδων πριν το 1064. Συγκεκριμένα, αναφέρουν πως οι χαλίφηδες Αλ-Αζίζ και Αλ-Χακίμ ίδρυσαν από ένα μεντρεσέ στο Κάιρο, ενώ ο Abul Qasim Jafar Ibn Muhammad Ibn Hamadan al Mosuli μία βιβλιοθήκη στη Μοσούλη, δίπλα στον μεντρεσέ που βρισκόταν στον τάφο του Imam Abu Hanifah.⁷⁵

Η εκμάθηση του δικαίου και της θεολογίας δεν πραγματοποιούνταν μόνο στους μεντρεσέδες, αλλά και στα τζαμιά, τα οποία προηγούνταν των πρώτων.⁷⁶ Πολλά από αυτά είχαν βιβλιοθήκες με βιβλία από όλα τα γνωστικά πεδία, μεταξύ αυτών, και του δικαίου.⁷⁷

⁷⁴ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2805· Elayyan, “The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries,” 126· Για κείμενο στα εισαγωγικά βλ. Βιε.

⁷⁵ Akmam και Shamsuzzoha, ‘Fatimid library: History, development and management’, 4, 5 και 7· Shamsuzzoha, ‘Buwayhid library and its management: A historical analysis’, 7.

⁷⁶ Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην οθωμανική αυτοκρατορία: Από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, 443–44.

⁷⁷ Στο ίδιο, 247.

Μεσαίωνας και Αναγέννηση: Βυζάντιο και Δύση

Μετά τη μεταφορά της έδρας της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη από τον Μέγα Κωνσταντίνο (272-337) φαίνεται πως η πρώτη αυτοκρατορική βιβλιοθήκη ιδρύθηκε στην πρωτεύουσα από τον γιο του, Κωνσταντίνο (317-361).⁷⁸ Αν και δεν είναι γνωστή η τοποθεσία στην οποία βρισκόταν, θα πρέπει να ήταν κοντά στο πανεπιστήμιο, καθώς «προώριστο να ἐξυπηρετήση τοὺς φοιτητάς», το οποίο στεγαζόταν σε ένα οικοδόμημα γνωστό ως «Βασιλικὴ τῶν Παιδευτηρίων».⁷⁹ Λίγα χρόνια αργότερα ο αυτοκράτορας Ιουλιανός (331/332-363), διάδοχος του Κωνσταντίου, θα οικοδομήσει και ο ίδιος μία βιβλιοθήκη στη Βασιλική.⁸⁰ Γεννιέται, λοιπόν, το εξής ερώτημα: η βιβλιοθήκη του Ιουλιανού ήταν μια επέκταση της πρώτης ή ένα ξεχωριστό οικοδόμημα; Σε αυτό ο Μανάφης απαντάει πως η βιβλιοθήκη του Κωνσταντίου αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση των ακαδημαϊκών αναγκών, ενώ αυτή του Ιουλιανού είχε δημόσιο χαρακτήρα. Συνεπώς, πρόκειται για δύο ξεχωριστές βιβλιοθήκες.⁸¹

Η νομική επιστήμη διδάσκονταν στο «πανεπιστήμιο» της Κωνσταντινούπολης, όπως πιστοποιεί και η πρόσληψη τριών Λατίνων υπαλλήλων στη βιβλιοθήκη για την αντιγραφή νομικών συγγραμμάτων.⁸² Ενώ, η βιβλιοθήκη του Ιουλιανού είχε πληθώρα νομικών τεκμηρίων, καθώς «ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν καὶ τῶν δικηγόρων καὶ τῶν δικαστῶν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν», μιας και κοντά στη Βασιλική υπήρχε το δικαστικό μέγαρο.⁸³

Το 425 ο Θεοδόσιος Β' (401-450), ο οποίος εξέδωσε το 438 τη γνωστή νομοθετική συλλογή, τον *Θεοδοσιανό Κώδικα* (Codex Theodosianus), αναδιοργάνωσε το «πανεπιστήμιο» της Κωνσταντινούπολης θεσπίζοντας τριανταμία έδρες διδασκαλίας, μεταξύ των οποίων δύο προορίζονταν για τη νομική επιστήμη.⁸⁴ Φυσικά, το «πανεπιστήμιο» δεν νοούνταν με την σημερινή έννοια, καθώς δεν προωθούσε την έρευνα και την πρόοδο της επιστήμης, αλλά αποσκοπούσε στο «(...) να καταρτίσει κρατικούς λειτουργούς, κυρίως στα λατινικά, τα ελληνικά και τα νομικά».⁸⁵

Η νομική επιστήμη δε διδάσκονταν μόνο στην Κωνσταντινούπολη. Τουλάχιστον από τα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. λειτουργούσε στην πόλη της Βηρυτού

⁷⁸ Κωνσταντίνος Α. Μανάφης, *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικάι και πατριαρχικαί και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453) : Μελέτη φιλολογική*, Διατριβές και μελετήματα 14 (Αθήνα: Αδελφοί Ρόδη, 1972), 22.

⁷⁹ Στο ίδιο, 240.

⁸⁰ Στο ίδιο, 25 και 240.

⁸¹ Στο ίδιο, 32.

⁸² Στο ίδιο, 26 και 33.

⁸³ Στο ίδιο, 33 και 35.

⁸⁴ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία: 324-610*, 2η έκδ., τ. 1 (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1996), 195· Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2807· Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 216· Sture Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, μετ. Ψάλτης Ζάννης (Αθήνα: Γκοβόντη, 1999), 28–29· Για κείμενο στα εισαγωγικά βλ. Linner.

⁸⁵ Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 28–29.

νομική σχολή.⁸⁶ Αρχικά, η νομική επιστήμη «αποτελούσε περιθωριακό κλάδο» στο ανατολικό τμήμα, με εξαίρεση τις φοινικικές πόλεις από τις οποίες αναδείχθηκαν οι σπουδαίοι «νομομαθείς της εποχής των Σεβήρων, Ουλπιανός και Παπινιανός». Η σημασία, όμως, τη σχολής αυτής αναδεικνύεται από τον τρόπο με τον οποίο χαρακτηρίζει ο Λιβάνιος τη Βηρυτό, ως «τη ρωμαϊκότερη των πόλεων, το κέντρο διδασκαλίας του δικαίου».⁸⁷

Μάλιστα, ο Blanck θεωρεί πως άσχετα αν σώζονται πληροφορίες για την ύπαρξη βιβλιοθήκης ή όχι, τέτοια οικοδομήματα πρέπει να θεωρείται δεδομένο πως συνοδεύονταν από μία βιβλιοθήκη κατάλληλα εξοπλισμένη.⁸⁸

Η νομική σχολή στη Βηρυτό, καθώς και η αντίστοιχη στην Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια, δεν έκλεισε το 529 με το σχετικό διάταγμα του Ιουστινιανού (482-565), όπως συνέβη με τη φιλοσοφική σχολή στην Αθήνα.⁸⁹ Καταστράφηκε, όμως, από τον σεισμό του 551 και, έκτοτε, λειτούργησε στη Σιδώνα.⁹⁰

Το 529 ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός εξέδωσε μια μνημειώδη νομοθετική συλλογή, τον *Ιουστινιάνειο Κώδικα* (Codex Justinianus), ή όπως ονομάστηκε το 1538 από τον Dionysius Godofredus (1549-1622), τον *Corpus Iuris Civilis*.⁹¹ Ο Κώδικας του Ιουστινιανού αποτελούνταν από τέσσερα έργα: τον *Κώδικα* (*Codex*) ο οποίος περιελάμβανε όλες τις αυτοκρατορικές διατάξεις από την εποχή του Αδριανού, συμπεριλαμβανομένου και του Κώδικα του Θεοδοσίου, τον *Πανδέκτη* (*Digesta ή Pandecta*) «μια συλλογή παραθέσεων, οργανωμένων κατά θέματα, από τις γνωμοδοτήσεις των σημαντικότερων Ρωμαίων νομικών ανά τους αιώνες, (...) [καθώς και] επεξηγήσεις αυτών των ειδικών πάνω στους αυτοκρατορικούς νόμους»,⁹² τις *Εισηγήσεις* (*Institutiones*) οι οποίες είχαν διδακτικό σκοπό και απευθύνονταν στους νεαρούς σπουδαστές της νομικής επιστήμης, καθώς και τις *Νεαρές* (*Novellae constitutiones*) μια συλλογή αυτοκρατορικών διαταγμάτων του ίδιου του Ιουστινιανού.⁹³ Το έργο του Ιουστινιανού κατέστησε την Κωνσταντινούπολη κέντρο

⁸⁶ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 238· Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 28· Peter Garnsey και Richard Saller, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*, επιμ. Γ. Α. Σουρή, μετ. Βασίλης Ι. Αναστασιάδης (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης-Ίδρυμα τεχνολογίας και έρευνας, 1995), 64· Στήβεν Ράνσιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*, μετ. Δέσποινα Δετζώρτζη (Αθήνα: Γαλαξίας, 1983), 253· Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία: 324-610*, 1:195 και 297.

⁸⁷ Garnsey και Saller, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*, 264.

⁸⁸ Blanck, *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, 238.

⁸⁹ Ιουλία Φωτοπούλου-Λαγοπούλου και Ιωάννης Τραυλός, «Αθήνα: 5.000 χρόνια ζωής», *Αρχαιολογία*, τχ. 6 (Φεβρουάριος 1983): 3· Ράνσιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*, 253.

⁹⁰ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2807· Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία: 324-610*, 1:297 σημ. 2.

⁹¹ Για τον Dionysius Godofredus βλ. Γεώργιος Π. Νάκος, *Ιστορία ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου* (Θεσσαλονίκη: University studio press, 1991), 320.

⁹² Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 64-65.

⁹³ Kenneth Pennington, «Roman and Secular Law in the Middle Ages», Στο *Medieval latin: An introduction and bibliographical guide*, επιμ. Frank Anthony Carl Mantello και A. G. Rigg (Washington, D.C.: Catholic University Press of America, 1996), 255, http://books.google.gr/books?id=Bb32Th4WAK0C&pg=PA254&source=gsb_toc_r&c=ad=3#v=onepage&q&f=false· Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 64-65· Λουίτζι Παρέτι κ.ά.,

της νομικής επιστήμης,⁹⁴ γεγονός που συνεπάγεται την ύπαρξη συλλογών νομικών τεκμηρίων.

Πολύ πιθανό κατά τους επόμενους αιώνες η νομική επιστήμη να παρήκμασε και οι σχολές στις οποίες διδάσκονταν να οδηγήθηκαν σε μααρασμό, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 11^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, το 1045/1047 ο Κωνσταντίνος Θ΄ ο Μονομάχος (1000-1055) αναδιοργάνωσε, εκ΄ νέου, το πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης «διὰ τῆς ιδρύσεως δύο βασικῶν τμημάτων: Τοῦ Νομικοῦ και τοῦ Φιλοσοφικοῦ».⁹⁵ Το *Διδασκαλείο των Νόμων*, όπως αποκαλούνταν το νομικό τμήμα, διευθύνονταν από τον *νομοφύλακα*, ο οποίος ήταν παράλληλα και καθηγητής. Ο πρώτος που διορίστηκε σε αυτή τη θέση ήταν ο Ιωάννης Ξιφιλίνος, ενώ στο φιλοσοφικό τμήμα ο Μιχαήλ Ψελλός.⁹⁶ Ο Κωνσταντίνος ο Μονομάχος «διέθεσε», επίσης, μια διπλή και «πλουσιωτάτην» βιβλιοθήκη στη μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων, προς την εξυπηρέτηση των αναγκών των καθηγητών και των σπουδαστών του νομικού τμήματος.⁹⁷ Ουσιαστικά, η σχολή χρησιμοποιούσε την, ήδη υπάρχουσα, βιβλιοθήκη της μονής, που λόγω της αδυναμίας της να καλύψει της ακαδημαϊκές ανάγκες του τμήματος, ο Μονομάχος μετέφερε σ΄ αυτήν πλήθος νομικών συγγραμμάτων από την αυτοκρατορική ή την προϋπάρχουσα «πανεπιστημιακή» βιβλιοθήκη της Κωνσταντινούπολης.⁹⁸ Οι απόψεις διαφέρουν ως προς τον χαρακτήρα της: ο Νταβαρίνος θεωρεί πως είχε δημόσιο χαρακτήρα, ενώ ο Wilson αναφέρει πως δύσκολα επιτρέπονταν στους σπουδαστές να δανειστούν βιβλία.⁹⁹ Αντίθετα, ο νομοφύλακας είχε τη δυνατότητα να δανειστεί «τὰ ἀναγκαιοῦντα νομικὰ βιβλία», αλλά και την υποχρέωση «να μεριμνᾷ διὰ τὴν φύλαξιν αὐτῶν».¹⁰⁰

Ο αρχαίος κόσμος από το 500 π.Χ. - 500 μ.Χ./ Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας), τ. 7, Ιστορία της ανθρωπότητας (Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970), 2342–2343· Νάκος, *Ιστορία ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου*, 316–320.

⁹⁴ Casson, *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, 216.

⁹⁵ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2808· Ελ-Αμπαντί, *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: Η ζωή και η μοίρα της*, 197· Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, *Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος*, επιμ. Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης, Βυζαντινά και νεοελληνικά κείμενα 1 (Αθήνα: Δωδώνη, 1971), ζ΄ Nigel G. Wilson, “The Libraries of the Byzantine World,” *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 8, τχ. 1 (1967): 58 και 60· Ράνσιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*, 255–256· Σπύρος Ν. Τρωιανός, “Τα βυζαντινά δικαστήρια,” *Ιστορικά*, 2 Μαΐου 2003, 29· Για το κείμενο μέσα στα εισαγωγικά βλ. Μανάφης, *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικά και πατριαρχικά και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453): Μελέτη φιλολογική*, 38.

⁹⁶ Βιε κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2808· Μανάφης, *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικά και πατριαρχικά και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453): Μελέτη φιλολογική*, 38–39· Ράνσιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*, 255–256.

⁹⁷ Μανάφης, *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικά και πατριαρχικά και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453): Μελέτη φιλολογική*, 38· Νταβαρίνος, *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*, 59.

⁹⁸ Μανάφης, *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικά και πατριαρχικά και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453): Μελέτη φιλολογική*, 39.

⁹⁹ Νταβαρίνος, *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*, 59· Wilson, “The Libraries of the Byzantine World,” 60.

¹⁰⁰ Μανάφης, *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικά και πατριαρχικά και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453): Μελέτη φιλολογική*, 39.

Στη δυτική Ευρώπη μετά τον θάνατο του Ιουστινιανού ο Κώδικας έπεσε στη λήθη. Υπήρχαν, βέβαια, ιδιωτικές βιβλιοθήκες στις οποίες περιέχονταν συλλογές νομικών συγγραμμάτων, όπως αυτή του Ισιδώρου της Σεβίλλης (560-636), ο οποίος στο έργο του *Ετυμολογίες* συσσωρεύσε τη μέχρι τότε γνώση και «έτσι παρήγαγε την πρώτη χριστιανική εγκυκλοπαίδεια (...)».¹⁰¹

Ενώ, κατά το δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα υπήρξε μία αναλαμπή της νομικής επιστήμης, καθώς στη διάρκεια της βασιλείας του ο Κάρολος Α' ο Μέγας (747-814) επεδίωξε και κατόρθωσε την «πολιτική και νομική ενότητα» στην αυτοκρατορία του.¹⁰² Στην κατεύθυνση αυτή ο Καρλομάγνος διέταξε την καταγραφή των νόμων κάθε έθνους που βρίσκονταν υπό τη δικαιοδοσία του με σκοπό τον εκσυγχρονισμό του φραγκικού δικαίου.¹⁰³ Προφανώς, συγκροτήθηκαν συλλογές αρχαιακού τύπου, τα τεκμήρια των οποίων περιείχαν τους καταγεγραμμένους νόμους, ώστε να επιτευχθεί το παραπάνω έργο.

Πέρασαν τρεις αιώνες και η Πρώτη Σταυροφορία (1096-1099) μέχρι να «ανακαλυφθεί» και πάλι ο Ιουστινιάνειος Κώδικας στη δυτική Ευρώπη γύρω στο 1100. Μια πρώτη επεξεργασία του κειμένου έγινε στο πανεπιστήμιο της Μπολόνια «ανοίγοντας έτσι για την Ευρώπη έναν ολόκληρο κόσμο υψηλού νομικού πολιτισμού».¹⁰⁴ Το πανεπιστήμιο της Μπολόνια, το οποίο ιδρύθηκε το 1088 και ήταν γνωστό για τις νομικές σπουδές, μαζί με αυτό του Παρισιού, γνωστό για τις θεολογικές και φιλοσοφικές σπουδές, αποτελούν τα παλαιότερα πανεπιστήμια στην Ευρώπη και τα πιο σπουδαία κατά τον Μεσαίωνα.¹⁰⁵

Το πανεπιστήμιο, με τη σύγχρονη έννοια, γεννήθηκε στη δυτική Ευρώπη στα μέσα της μεσαιωνικής περιόδου και διαφέρει από τα προγενέστερα ακαδημαϊκά ιδρύματα ως προς την *προώθηση της έρευνας*, την *αυτοτέλεια* και την *ακαδημαϊκή ελευθερία*,¹⁰⁶ χαρακτηριστικά που συνεπάγονται την ύπαρξη στο εκάστοτε ίδρυμα κατάλληλα εφοδιασμένων βιβλιοθηκών.

Νομικές σχολές απαντώνται και σε άλλες πόλεις της Ιταλίας όπως ήταν αυτές στην Πάδοβα, την Παβία και την Περούτζια,¹⁰⁷ ενώ συλλογές νομικών

¹⁰¹ Clark, *The care of books*, 45. Για το κείμενο μέσα στα εισαγωγικά βλ. Tolzmann, Hessel, και Peiss, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*, 23.

¹⁰² Pennington, 'Roman and Secular Law in the Middle Ages', 258.

¹⁰³ Στο ίδιο.

¹⁰⁴ Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 64-65.

¹⁰⁵ Annette Lamb, 'Early libraries: 1100s CE', Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/early/1100.htm>. Βλ. κ.ά., *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*, 8:2814. Γκοτσόκ, *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*, 1970, 11:4057. Harold Perkin, 'History of universities', Στο *The history of higher education*, επιμ. Lester F. Goodchild και Harold S. Wechsler, 2η έκδ., ASHE Reader Series (Needham Heights, MA: Simon & Schuster Custom Publ., 1997), 5 και 7, <http://ed-share.educ.msu.edu/scan/ead/mabokela/document5.pdf>. Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 83. Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 64-65 και 325. Robert Sangster Rait, *Life in the Medieval University* (Cambridge: Cambridge University Press, 1912), 6, <https://archive.org/details/lifeinmedievalun00rait>. Tolzmann, Hessel, και Peiss, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*, 40.

¹⁰⁶ Perkin, 'History of universities', 3.

¹⁰⁷ Γκοτσόκ, *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*, 1970, 11:4057-4058.

συγγραμμάτων βρίσκονταν και στα ακαδημαϊκά ιδρύματα της Λυών και της Σορβόνης,¹⁰⁸ άλλωστε κατά τον Μεσαίωνα τα πανεπιστήμια αποτελούνταν, συνήθως, από τέσσερις σχολές, αυτές της Φιλολογίας, της Νομικής, της Θεολογίας και της Ιατρικής.¹⁰⁹

Οι μεταρρυθμίσεις κατά τη βασιλεία του Καρλομάγνου, η «ανακάλυψη» εκ' νέου του Ιουστινιάνειου Κώδικα, η μελέτη άλλων νομικών συγγραμμάτων, καθώς και ο θεσμός των πανεπιστημίων θα καθορίσουν την πορεία της νομικής επιστήμης στην περίοδο της Αναγέννησης.

Νομικά συγγράμματα βρίσκονται στις βιβλιοθήκες διαφόρων ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, όπως αυτή στο κολέγιο Trinity Hall του πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ, το οποίο ιδρύθηκε το 1350 από τον επίσκοπο του Νόργουιτς, William Bateman (1298-1356). Ο Bateman παρουσίασε στο κολέγιο μία σειρά βιβλίων, τα οποία περιείχαν τους κανόνες που διέπανε το Trinity Hall, μέσα στους οποίους συγκαταλέγονταν και ένα ειδικό κεφάλαιο με τίτλο *De libris collegii* το οποίο αναφέρονταν στη βιβλιοθήκη του κολεγίου. Στην τελευταία από τις μεταφρασμένες παραγράφους που παραθέτει ο Clark αναφέρεται ότι «οι φτωχοί σπουδαστές του κολεγίου μπορούν να δανείζονται τα βιβλία που περιέχουν τα κείμενα του Κανονικού και Αστικού Δικαίου για ιδιωτική τους χρήση για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (...) αλλά τα βιβλία των Διδασκτόρων του Αστικού και Κανονικού Δικαίου είναι για να παραμείνουν συνεχώς στο λεγόμενο Θάλαμο της Βιβλιοθήκης, δεμένα με σιδερένιες αλυσίδες για την κοινή χρήση των Μελών».¹¹⁰

Αντίστοιχος κατάλογος μαρτυρά την ύπαρξη νομικής συλλογής στην βιβλιοθήκη του New College το οποίο ιδρύθηκε το 1379 από τον επίσκοπο του Winchester, William του Wykeham (1320/1324-1404). Ο επίσκοπος θεμελίωσε κανόνες, τόσο για το πανεπιστήμιο όσο και για τη βιβλιοθήκη του, οι οποίοι ήταν, με εξαίρεση ορισμένες προσθήκες, παρόμοιοι με αυτούς του Bateman στο Trinity Hall. Συγκεκριμένα, μία από αυτές τις προσθήκες επέτρεπε στους σπουδαστές του Αστικού και Κανονικού Δικαίου, οι οποίοι δε διέθεταν τα απαραίτητα εγχειρίδια, να μπορούν να κρατούν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών τους ορισμένα αντίτυπα για δική τους χρήση, ενώ τα εναπομείναντα, καθώς και τα συγγράμματα των «Διδασκτόρων» παρέμεναν προς δανεισμό στα άτομα που ανήκαν στις σχολές του κολεγίου.¹¹¹

Συλλογές νομικών συγγραμμάτων υπήρχαν εξίσου στο ίδιο το πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ και στη βιβλιοθήκη του κολεγίου του Έτον στο Μπέρκσαϊρ.¹¹² Επίσης, κείμενα σχετικά με το δίκαιο βρίσκονταν στη βιβλιοθήκη του Βατικανού, η οποία ιδρύθηκε το 1448 από τον Πάπα Νικόλαο Ε' (1397-1455), και στη βιβλιοθήκη του βασιλιά της Ουγγαρίας και της Κροατίας, Matthias Corvinus (1443-1490), ο οποίος

¹⁰⁸ Lerner, *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*, 85· Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 108.

¹⁰⁹ Linner, *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*, 323.

¹¹⁰ Clark, *The care of books*, 136.

¹¹¹ Στο ίδιο, 137.

¹¹² Στο ίδιο, 145–148 και 242.

γύρω στο 1460 ξεκίνησε τη συλλογή βιβλίων με σκοπό τη συγκρότηση βιβλιοθήκης.¹¹³

Εικόνα 6: Ο Ερρίκος Ζ' της Γερμανίας δίνει διάλεξη σε σπουδαστές του πανεπιστημίου της Μπολόνια, ζωγραφιά σε περγαμνή, Laurentius de Voltolina, περίπου 1350

¹¹³ Για τη βιβλιοθήκη του Βατικανού βλ. στο ίδιο, 220–222. Για τη βιβλιοθήκη του Matthias Corvinus βλ. Annette Lamb, 'Early libraries: 1400s CE', Διαδικτυακό μάθημα, *History of libraries*, (χ.χ.), <http://eduscapes.com/history/early/1400.htm>.

Ενδεικτικές βιβλιοθήκες

Βιβλιοθήκες των δικηγορικών συλλόγων της Αγγλίας

Κατά τη διάρκεια του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα ιδρύθηκαν στην Αγγλία οι τέσσερις πρώτες αμιγώς νομικές βιβλιοθήκες. Πρόκειται για τις βιβλιοθήκες των Inns of Court (*Gray's Inn, Inner Temple, Lincoln's Inn* και *Middle Temple*), δικηγορικών συλλόγων που «δέχονταν πρόσωπα προς εξάσκηση στη δικηγορία».¹¹⁴ Το όνομά τους προέρχεται από τις αγγλικές λέξεις *inn* και *court* που σημαίνουν, αντίστοιχα, πανδοχείο και δικαστήριο: «Ήταν “Πανδοχεία” επειδή τα μέλη τους ζούσαν κοινοβιακά, (...) ήταν “Πανδοχεία του Δικαστηρίου” επειδή τα μέλη τους ήταν μαθητευόμενοι του νόμου και έτσι των Δικαστηρίων».¹¹⁵

Στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης η εκπαίδευση στη νομική επιστήμη επικεντρώνονταν γύρω από το αστικό και κανονικό δίκαιο, έτσι για το «αγγλικό κοινό αστικό δίκαιο (δηλ. το αστικό και μαζί εθιμικό δίκαιο)» οι σπουδαστές έπρεπε να μαθητεύσουν στα *Inns*. Έπειτα από αυτή την εκπαίδευση ο σπουδαστής μπορούσε να αποκτήσει τον τίτλο του *μπάριστερ* (*barrister*), δηλαδή του δικηγόρου, «το δικαίωμα να δικηγορεί στο Ανώτατο δικαστήριο», ή τον διορισμό του ως δικαστή.¹¹⁶

Η βιβλιοθήκη του *Gray's Inn*

Για κανένα από τα Inns of Court δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για το πότε ιδρύθηκαν. Μια πρώτη αναφορά στο *Gray's Inn* γίνεται το 1370 (χαρακτηρίζεται ως *hospitium*) που φαίνεται να λειτουργούσε ως κατάλυμα δικηγόρων. Δεκαοκτώ χρόνια αργότερα, το 1388, μαρτυράτε σαφώς για πρώτη φορά η ύπαρξή του.¹¹⁷ Πρώτος διευθυντής (*Treasurer*) ήταν ο *William Walsingham* (γεννήθηκε μετά το 1480 και πέθανε το 1534) ο οποίος πήρε τον τίτλο το 1530.¹¹⁸

Το 1488 ο *Edmund Pickering* κληροδότησε έξι βιβλία στο *Gray's Inn*, εκ' των οποίων ένα είχε νομικό περιεχόμενο. Πρόκειται για την πρώτη ένδειξη συγκρότησης

¹¹⁴ Lamb, 'Early libraries: 1400s CE' Λουίς Γκοτσόκ, *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*, τ. 13, Ιστορία της ανθρωπότητας (Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970), 4773-4774.

¹¹⁵ 'The Middle Temple', *Honourable society of the Middle Temple*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/the-middle-temple>.

¹¹⁶ 'A brief history', *Honourable society of the Inner Temple*, προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015, <http://www.innertemple.org.uk/history> Γκοτσόκ, *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*, 1970, 13:4773-4774.

¹¹⁷ 'Origins of the Inn: 1388', *Gray's Inn*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <https://www.graysinn.org.uk/history/timeline/origins-the-inn>.

¹¹⁸ 'First Treasurer: 1530', *Gray's Inn*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <https://www.graysinn.org.uk/history/timeline/first-treasurer>.

συλλογής.¹¹⁹ Η επόμενη αναφορά στην ύπαρξη βιβλιοθήκης γίνεται το 1555 όταν ο Robert Chaloner κληροδότησε στη βιβλιοθήκη την ιδιωτική του νομική συλλογή και σαράντα σελίνια.¹²⁰ Παρόλα αυτά, όμως, η συλλογή της βιβλιοθήκης παρέμεινε φτωχή σε νομικά συγγράμματα, άλλωστε τους δύο πρώτους αιώνες -15^ο και 16^ο- η βιβλιοθήκη λειτουργούσε περισσότερο ως αποθηκευτικός χώρος.¹²¹ Του επόμενου αιώνος η συλλογή της μεγάλωσε μέσα από δωρεές και κληροδοτήματα. Το 1646 τοποθετήθηκε ο πρώτος βιβλιοθηκονόμος, μετά από μία περίπτωση κλοπής τον προηγούμενο χρόνο.¹²² Στα τέλει του 17^{ου} αιώνα μια σειρά από καταστροφικές πυρκαγιές (1680, 1684 και 1687) προξένησε μεγάλες ζημιές στο Gray's Inn, ενώ σε αυτή του 1684 κάηκε η βιβλιοθήκη μαζί με το περιεχόμενό της, η οποία επανοικοδομήθηκε τον 18^ο αιώνα.¹²³ Από το 1729 τέθηκαν συγκεκριμένες ώρες λειτουργίας της βιβλιοθήκης και περίπου ενάμισι αιώνα μετά, το 1872, εκτυπώνεται ο πρώτος έντυπος κατάλογος της, αν και υπάρχουν αναφορές για προγενέστερους χειρόγραφους καταλόγους τουλάχιστον από τον 17^ο αιώνα.¹²⁴

Εικόνα 7: Η βιβλιοθήκη του Gray's Inn

¹¹⁹ Lamb, 'Early libraries: 1400s CE.' 'The library', *Gray's Inn*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <https://www.graysinn.org.uk/history/the-library>.

¹²⁰ Clark, *The care of books*, 265. 'The library.'

¹²¹ Lamb, 'Early libraries: 1400s CE.'

¹²² Στο ίδιο. 'The library.'

¹²³ 'Disastrous fires: 1684', *Gray's Inn*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015,

<https://www.graysinn.org.uk/history/timeline/disastrous-fires>. Lamb, 'Early libraries: 1400s CE.'

¹²⁴ 'The library.'

Η βιβλιοθήκη του Lincoln's Inn

Αν και τα παλιότερα σωζόμενα αρχεία του Lincoln's Inn ανάγονται στο 1422, θα πρέπει να ιδρύθηκε στα τέλη του 14ου αιώνα, καθώς υπήρχε ήδη ένας σύλλογος δικηγόρων με αυτή την ονομασία.¹²⁵

Η ιστορία θέλει η ονομασία του συλλόγου να προέκυψε από τον Henry de Lacy, τρίτο Κόμη του Lincoln και προστάτη του συλλόγου, η οικία του οποίου βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση. Πιθανότερο πάντως είναι να προέρχεται από τον Thomas de Lincoln μέλος του συλλόγου τον 14^ο αιώνα.¹²⁶

Γύρω στο 1508 ιδρύθηκε η βιβλιοθήκη του συλλόγου.¹²⁷ Από το 1608 κάθε μέλος, όταν αναλάμβανε τα καθήκοντά του, «έπρεπε να πληρώσει μια αμοιβή είκοσι σελινιών για την αγορά των βιβλίων».¹²⁸ Το 1676 πέθανε ο Sir Matthew Hale κληροδοτώντας στο Lincoln's Inn τη συλλογή του με νομικά συγγράμματα και αλληλογραφία που είχε συγκεντρώσει σε μια περίοδο σαράντα ετών,¹²⁹ ενώ στη διαθήκη του υπαγόρευε «το δέσιμο με αλυσίδα όλων των βιβλίων και των χειρογράφων».¹³⁰ Ο αναχρονιστικός αυτός θεσμός διατηρήθηκε μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα, το 1777. Πέρα από τεκμήρια σχετικά με τη νομική επιστήμη η συλλογή της βιβλιοθήκης κάλυπτε ένα ευρύ θεματικό φάσμα, όπως γεωγραφία, λογοτεχνία κ.ά. Από τον 18 αιώνα και έπειτα ο χώρος και η συλλογή της βιβλιοθήκης αυξάνεται διαρκώς.¹³¹

¹²⁵ 'History of the Inn: Origins', *Honourable society of the Lincoln's Inn*, προσπελάστηκε 22 Ιουλίου 2015, <http://www.lincolnsinn.org.uk/index.php/history-of-the-inn> 'The Inn's records', *Honourable society of the Middle Temple*, προσπελάστηκε 22 Ιουλίου 2015, <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/the-inns-records>.

¹²⁶ 'History of the Inn: Origins.'

¹²⁷ Albert Predeek, *A History of Libraries in Great Britain and North America*, μετ. Lawrence S. Thompson (Chicago: American Library Association, 1947), 16.

¹²⁸ Στο ίδιο, 18.

¹²⁹ Στο ίδιο, 16· Clark, *The care of books*, 265· 'The library', *Honourable society of the Lincoln's Inn*, προσπελάστηκε 22 Ιουλίου 2015, <http://www.lincolnsinn.org.uk/index.php/history-of-the-inn/historic-buildings-ca/the-library>.

¹³⁰ Clark, *The care of books*, 265· Predeek, *A History of Libraries in Great Britain and North America*, 19.

¹³¹ 'The library.'

«Μία χριστουγεννιάτικη μέρα του 1119, στο κάλεσμα του βασιλιά Βαλδουίνου Β΄ του Λατινικού Βασιλείου της Ιερουσαλήμ και του Πατριάρχη της Ιερουσαλήμ, εννέα ιππότες πήραν μοναστικούς όρκους, αναγορεύοντας τους εαυτούς τους Φτωχούς Συστρατιώτες του Χριστού. Κατέλυσαν κοντά στα ερείπια του Ναού του Σολωμόντα (...), γεγονός που μάλλον εξηγεί τη δεύτερη ονομασία του τάγματος: Ιππότες του Ναού του Σολόμωντα ή Ναΐτες. Σκοπός του τάγματος των Ναϊτών ήταν η προστασία των προσκυνητών που ταξίδευαν από τις χώρες της δυτικής Ευρώπης για να πάνε στους Άγιους Τόπους.¹³² Οι Ιππότες του Ναού έχτισαν μία «έξοχη κυκλική» εκκλησία δίπλα στον Τάμεση, γνωστή ως Temple Church.¹³³ Το Middle Temple αποτελούσε το δυτικό τμήμα του αρχηγείου του τάγματος μέχρι την καταδίκη στην πυρά των ατόμων που το απάρτιζαν το 1312. Γύρω στο 1338 αγοράστηκε από το τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών οι οποίοι νοίκιαζαν τον χώρο του, ως κατάλυμα, σε νομικούς.¹³⁴ Αργότερα, οργανώθηκαν οι δύο σύλλογοι, Inner Temple και Middle Temple, οι οποίοι αναφέρονται ονομαστικά για πρώτη φορά στο χειρόγραφο μιας επετηρίδας του 1388. Τα πρώτα σωζόμενα αρχεία των Middle και Inner Temple δεν είναι πριν από το 1501 και 1505 αντίστοιχα, ενώ σαφής αναφορά για τον δεύτερο γίνεται στην αλληλογραφία της οικογένειας Paston το 1440.¹³⁵

Παρόλο που τα αρχεία του 16^{ου} αιώνα δεν πληροφορούν σε βάθος για την κατάσταση της συλλογής της βιβλιοθήκης, τον χώρο, τυχόν δωρεές και για τον αριθμό των τεκμηρίων που διέθετε, είναι γνωστό πως αρχικά η βιβλιοθήκη ήταν αρκετά φτωχή, καθώς αποτελούνταν από ένα μόνο δωμάτιο. Έναν αιώνα μετά, το 1607, προστίθεται ένα ακόμη δωμάτιο και τα βιβλία της βιβλιοθήκης επισκευάζονται. Το 1608 η βιβλιοθήκη δέχεται την πρώτη καταγεγραμμένη δωρεά, όταν ο Sir Edward Coke δώρισε το νομικό του έργο, *Αναφορές*, στη βιβλιοθήκη.¹³⁶

Τον Οκτώβρη του 1666 η Μεγάλη Πυρκαγιά του Λονδίνου κατέστρεψε ολόκληρη τη βιβλιοθήκη η οποία, όμως, επανοικοδομήθηκε άμεσα και μέχρι το 1668 διευρύνθηκε σημαντικά η συλλογή της με την προσθήκη πολλών νομικών εκδόσεων. Το χειμώνα του 1679 ξέσπασε ξανά πυρκαγιά. Ο Τάμεσης ήταν παγωμένος, έτσι «η μύρα από τα κεφάλια του Ναού χρησιμοποιήθηκε από τα διαθέσιμα πυροσβεστικά

¹³² 'The Templars', *Honourable society of the Middle Temple*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/the-templars>.

¹³³ 'A brief history.'

¹³⁴ Στο ίδιο: 'Fall of the Templars', *Honourable society of the Middle Temple*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/fall-of-the-templars> 'The Middle Temple.'

¹³⁵ 'A brief history' 'Library history: 17th century', *The Inner Temple Library*, προσπελάστηκε 24 Ιουλίου 2015, http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library_history_17th_century.htm 'The Inn 's records.'

¹³⁶ 'Library history: 17th century.'

οχήματα», χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Το 1680 η βιβλιοθήκη επανοικοδομήθηκε για δεύτερη φορά.¹³⁷

Μέχρι τον 18^ο αιώνα η βιβλιοθήκη δεν είχε κατάλογο, βιβλιοθηκονόμο, καθώς και καταστατικό με τους κανόνες χρήσης. Το 1707 η βιβλιοθήκη δέχτηκε το κληροδότημα του William Petyt, Διευθυντή του συλλόγου από το 1701 έως το 1702, το οποίο περιελάμβανε μία πολυάριθμη συλλογή 386 χειρόγραφων τόμων ποικίλης θεματολογίας: επετηρίδες, νομικούς κώδικες και διατριβές, παλιά βιβλία και την αλληλογραφία σημαντικών προσώπων όπως του Sir Edward Coke, της Λαίδης Jane Gray κ.ά., καθώς και ένα μεγάλο χρηματικό ποσό που αποσκοπούσε «στην κατασκευή κτιρίου για την στέγαση τους». Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αναδιοργάνωση της βιβλιοθήκης.¹³⁸

Το 1709 χτίστηκε ο καινούργιος χώρος της βιβλιοθήκης και ο Samuel Carter προσλήφθηκε ως βιβλιοθηκονόμος. Το 1713 πέθανε αφήνοντας μισοτελειωμένο έναν πρόχειρο κατάλογο των βιβλίων της βιβλιοθήκης τον οποίο ολοκλήρωσε ο Joshua Blew που τον αντικατέστησε. Τον πρώτο αυτόν κατάλογο διαδέχτηκαν άλλη τρεις από τον ίδιο βιβλιοθηκονόμο. Παρόλη την αναδιοργάνωση μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η βιβλιοθήκη διατηρούσε μη δανειστική πολιτική. Τον 18^ο αιώνα αγοράστηκαν πολλά βιβλία σχετικά με τη νομική επιστήμη, ενώ, την ίδια εποχή, προέκυψαν τα πρώτα «βιβλιοθηκονομικά προβλήματα» έλλειψης χώρου, λόγω της πληθώρας των αντιτύπων. Το 1773 συντάχθηκε ο τελευταίος χειρόγραφος κατάλογος από τον βιβλιοθηκονόμο William Jeffs, ο οποίος ήταν αλφαβητικός και θεματικός, και το 1806 εκδόθηκε ο πρώτος έντυπος.¹³⁹

Καινούργιοι κατάλογοι δημοσιεύτηκαν το 1833 και το 1843. Ο τελευταίος περιελάμβανε 5.500 τίτλους οι οποίοι αντιπροσώπευαν 12.000 τόμους, ενώ υπήρχαν επιπλέον 492 χειρόγραφοι τόμοι.¹⁴⁰

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η βιβλιοθήκη δέχεται ως δωρεά μία σειρά εικονογραφημένων χειρογράφων πάνω σε βελούδο του 15^{ου} αιώνα (η παλαιότερες είναι του 1460) από τον Λόρδο Darling (Διευθυντή του συλλόγου από το 1914 έως το 1915). Πρόκειται για τις παλιότερες γνωστές παραστάσεις αγγλικών δικαστηρίων και δικαστικών ενδυμασιών.¹⁴¹

Το 1960 ξεκίνησε η προετοιμασία ενός ενιαίου καταλόγου που θα περιελάμβανε το περιεχόμενο και των πέντε συλλογών χειρογράφων που διέθετε ο σύλλογος: τα χειρόγραφα των Petyt, Barrington και Mitford, μία σειρά από ανάμεικτα χειρόγραφα, καθώς και τα αρχεία του ίδιου του συλλόγου του Inner Temple. Το έργο ανέλαβε ο συνταξιούχος ακαδημαϊκός James Conway Davies. Το 1972 εκδόθηκε σε

¹³⁷ Στο ίδιο, 18· 'Library history: 18th century', *The Inner Temple Library*, προσπελάστηκε 24 Ιουλίου 2015, http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library_history_18th_century.htm.

¹³⁸ 'Library history: 18th century'· Predeek, *A History of Libraries in Great Britain and North America*, 16.

¹³⁹ 'Library history: 18th century.'

¹⁴⁰ 'Library history: 19th century', *The Inner Temple Library*, προσπελάστηκε 24 Ιουλίου 2015, <http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library-history-19th-Century.htm>.

¹⁴¹ 'Library history: 20th and 21st centuries', *The Inner Temple Library*, προσπελάστηκε 25 Ιουλίου 2015, <http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library-history-20th-Century.htm>.

τρεις τόμους από το πανεπιστήμιο της Οξφόρδης υπό τον τίτλο *Catalogue of Manuscripts in the Library of the Honourable Society of the Inner Temple*. Τέλος το 1991 ξεκίνησε η αυτοματοποίηση της βιβλιοθήκης.¹⁴²

Εικόνα 8: Η βιβλιοθήκη του Lincoln's Inn

Εικόνα 9: Η βιβλιοθήκη του Inner Temple

¹⁴² Στο ίδιο.

Η βιβλιοθήκη του Middle Temple

Η βιβλιοθήκη του Middle Temple αποτελεί την πιο «νεαρή» από τις βιβλιοθήκες των τεσσάρων δικηγορικών συλλόγων. Μία μικρή συλλογή υπήρχε ήδη εκεί πριν από το 1540 με λίγα νομικά βιβλία τα οποία, στη συνέχεια, κλάπηκαν. Το 1641 η βιβλιοθήκη επανιδρύεται με την κληρονομιά που άφησε στον σύλλογο ο Robert Ashley (1565 - 1641) η οποία περιελάμβανε την ιδιωτική του συλλογή, 4000 βιβλία, και 300 σελίνια για την πρόσληψη ενός βιβλιοθηκονόμου. Ο πρώτος βιβλιοθηκονόμος προσλαμβάνεται δύο χρόνια αργότερα, το 1643, ενώ το 1700 εκτυπώθηκε ο πρώτος έντυπος κατάλογος της βιβλιοθήκης.¹⁴³

Αν και από τέλη του 19^{ου} αιώνα η συλλογή της βιβλιοθήκης αυξήθηκε και περιέλαβε αποκλειστικά τεκμήρια -διαφόρων ειδών- σχετικά με τη νομική επιστήμη, μεταξύ του 17^{ου} και 19^{ου} αιώνα συμπεριλάμβανε και έργα άλλων πεδίων όπως αυτά της τοπογραφίας, γεωγραφίας, λογοτεχνίας, θεολογίας και φιλοσοφίας, καθώς εκείνη την εποχή η αντίληψη για τη νομική εκπαίδευση υπαγόρευε μία ευρεία μάθηση σύμφυτη με το πνεύμα του gentleman. Αυτό σταμάτησε το 1852 με την ίδρυση του Συμβουλίου για τη Νομική Εκπαίδευση και τη θέσπιση, είκοσι χρόνια αργότερα, εξετάσεων για την εισαγωγή στον σύλλογο.¹⁴⁴

Εικόνα 10: Η βιβλιοθήκη του Middle Temple

¹⁴³ 'History of the library', *Honourable society of the Middle Temple*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.middletemple.org.uk/library-and-archive/library/history-of-the-library> 'Rare books & manuscripts', *Honourable society of the Middle Temple*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.middletemple.org.uk/library-and-archive/library/rare-books>.

¹⁴⁴ 'History of the library.'

Νομικές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα

Αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα λειτουργούν 63 δικηγορικοί σύλλογοι. Κάθε πρώην νομός της χώρας περιλαμβάνει ένα δικηγορικό σύλλογο, εξαίρεση αποτελούν οι νομοί Αιτωλοακαρνανίας, Αχαΐας, Βοιωτίας, Έβρου, Ηλείας, Μεσσηνίας, Λακωνίας και Πέλλας, στους οποίους λειτουργούν περισσότεροι του ενός. Συγκεκριμένα:

- Αιτωλοακαρνανίας: Δικηγορικός Σύλλογος Αγρινίου και Δικηγορικός Σύλλογος Μεσολογγίου
- Αχαΐας: Δικηγορικός Σύλλογος Αιγίου, Δικηγορικός Σύλλογος Καλαβρύτων και Δικηγορικός Σύλλογος Πατρών
- Βοιωτίας: Δικηγορικός Σύλλογος Θήβας και Δικηγορικός Σύλλογος Λιβαδειάς
- Έβρου: Δικηγορικός Σύλλογος Αλεξανδρούπολης και Δικηγορικός Σύλλογος Ορεστιάδας
- Ηλείας: Δικηγορικός Σύλλογος Αμαλιάδας και Δικηγορικός Σύλλογος Πύργου Ηλείας
- Μεσσηνίας: Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμάτας και Δικηγορικός Σύλλογος Κυπαρισσίας
- Λακωνίας: Δικηγορικός Σύλλογος Γυθείου και Δικηγορικός Σύλλογος Σπάρτης
- Πέλλας: Δικηγορικός Σύλλογος Έδεσσας και Δικηγορικός Σύλλογος Γιαντισών

Λόγω της σχετικά πρόσφατης αλλαγής του συστήματος διοικητικής διαίρεσης της χώρας, δεν ισχύει το ίδιο πράγμα για όλες τις περιφερειακές ενότητες.

Παράλληλα, λειτουργούν τρεις νομικές σχολές στη χώρα, στο Αριστοτέλειο, στο Καποδιστριακό και στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο, κάθε μία από τις οποίες συνοδεύεται από τη βιβλιοθήκη της.

Στις 3 Μαΐου του 1837 ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο Αθηνών σε ένα νεοκλασικό κτίριο βορειοανατολικά της Ακρόπολης. Αρχικά, ονομάστηκε «Οθωνικό Πανεπιστήμιο» από τον πρώτο βασιλιά της Ελλάδας, Όθωνα (1815-1867) και αποτέλεσε το πρώτο πανεπιστήμιο «του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, αλλά και της ευρύτερης βαλκανικής και μεσογειακής περιοχής». Αποτελούνταν από τέσσερα ακαδημαϊκά τμήματα: Θεολογίας, Ιατρικής, Νομικής και Φιλοσοφικής και 52 φοιτητές.¹⁴⁵

Το 1838 ιδρύθηκε η πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη η οποία ανταποκρινόταν στις ανάγκες των φοιτητών και των καθηγητών, εμπλουτιζόταν με τις προσφορές διαφόρων Ελλήνων και φιλελλήνων, ενώ το 1841, μόλις τρία χρόνια μετά τη δημιουργία της, αριθμούσε 20.000 τόμους.¹⁴⁶ Επομένως, είναι δυνατόν να ειπωθεί πως το Πανεπιστήμιο Αθηνών περιλαμβάνει την πρώτη νομική και ακαδημαϊκή νομική βιβλιοθήκη του ελληνικού κράτους.

Το 1841 μεταφέρθηκε στη σημερινή του θέση και, αξίζει να σημειωθεί, πως μέχρι της αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελούσε το μοναδικό πανεπιστήμιο της Ελλάδας, ενώ «το 1932 ονομάστηκε επίσημα «Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών», προς τιμή του Ιωάννη Καποδίστρια, του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση».¹⁴⁷

Η βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Με το νόμο 3317/1908 «περί Δικηγορικών Συλλόγων» και την εκτέλεσή του ένα χρόνο αργότερα, το 1909, ιδρύονται δικηγορικοί σύλλογοι σε κάθε πρωτοδικείο της χώρας.¹⁴⁸ Το 1911 με νέο νόμο «περί δικηγόρων» έγιναν οι «ίκανες τροποποιήσεις και συμπληρώσεις» στον προηγούμενο του 1908.¹⁴⁹ Με βασιλικό διάταγμα στις 18/23 Μαΐου 1914 «περί ορισμού ημέρας προς συγκρότησιν των Δικηγορικών Συλλόγων στις νέας Χώρας» ορίζεται ως η ημέρα λειτουργίας τους η 1 Ιουλίου του 1914. Με το συγκεκριμένο διάταγμα καλούνταν οι δικηγόροι να συγκεντρωθούν στις 14/15.6.1914, ημέρα Κυριακή, στην αίθουσα συνεδριάσεων

¹⁴⁵ 'Ιστορία και προοπτικές', *Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.uoa.gr/to-panepistimio/istoria-kai-prooptikes.html>: 'Νομική Σχολή', *Νομική Σχολή*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://www.law.uoa.gr/>.

¹⁴⁶ Νταβαρίνος, *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*, 140–141.

¹⁴⁷ 'Ιστορία και προοπτικές.'

¹⁴⁸ Δημήτριος Γ. Σερεμέτης, *Η δικαιοσύνη εν Θεσσαλονίκη και ο Δικηγορικός Σύλλογος από της απελευθέρωσης (1912) και μετέπειτα* (Θεσσαλονίκη: Αρμενόπουλος, 1964), 46· Τζων Ι. Θωμάς, *Συμβολή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, τ. 1 (Θεσσαλονίκη: Στ. & Ι. Σφακιανάκη, 2001), 5.

¹⁴⁹ Σερεμέτης, *Η δικαιοσύνη εν Θεσσαλονίκη και ο Δικηγορικός Σύλλογος από της απελευθέρωσης (1912) και μετέπειτα*, 46.

κάθε πρωτοδικείου για τη συγκρότηση δικηγορικών συλλόγων και την «έκλογὴν τῶν μελῶν τῶν Διοικήσεών των διὰ τὴν ἀπὸ 1.7.1914 μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1915 χρονικὴν περίοδον».¹⁵⁰ Ἔτσι, στις 15 Ιουνίου του 1914 εκλέγεται πρῶτος πρόεδρος του ΔΣΘ ο νομικὸς Νικόλαος Δ. Δημητριάδης (1859-1934) ο οποίος παρέμεινε στη θέση, με μικρὴ διακοπή, ἀπὸ το 1914 ἕως το 1926.¹⁵¹

Βέβαια, ο «(...) τουρκικὸς Δικηγορικὸς Σύλλογος (Barrau), μέλη τοῦ ὁποῦ ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ οἱ Χριστιανοὶ Δικηγόροι» προϋπήρχε ἤδη στην πόλη, ἐνῶ σταμάτησε νὰ λειτουργεῖ με τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης το 1912.¹⁵²

Φαίνεται πὼς ο Δικηγορικὸς Σύλλογος Θεσσαλονίκης ἰδρύθηκε 34 χρόνια πρὶν, συγκεκριμένα στις 16 Δεκεμβρίου του 1879.¹⁵³ Ο σύλλογος δὲν ἀπαρτιζόταν μόνο ἀπὸ Μουσουλμάνους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Χριστιανούς καὶ Εβραίους. Πρόεδρος ἦταν ο Δ. Ν. Ζαχαριάδης, ἀντιπρόεδρος καὶ ταμίας ο Μουσταφά Αρίφ καὶ γραμματέας ο Μάνουελ (ἢ Εμάνουελ) Σάλεμ.¹⁵⁴

Για τὴν ἱστορία ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς το 1907 ἰδρύθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἡ *Οθωμανικὴ Νομικὴ Σχολή*, στὴν ὁποία τὴν πρώτη χρονιά, ἔπειτα ἀπὸ ἐξετάσεις, ἐνεγράφησαν 300 Τούρκοι καὶ Ἕλληνες φοιτητές, ἐνῶ τὰ μαθήματα ἀρχισαν τὴν 1.12.1907 «σ' ἓνα κτίριο πίσω ἀπὸ τὸ σημερινὸ Διοικητήριο που ἀνήκε στὸν Χατζή Φιρνύζ μπέη». Ἀρχικὰ ἡ σχολὴ ἦταν τριετοῦς φοίτησης καὶ ἀπὸ το 1911 μετετράπη σε τετραετοῦς, ἐνῶ ὅταν ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπελευθερώθηκε, ἡ σχολὴ ἐκλείσει καὶ οἱ Ἕλληνες φοιτητές συνέχισαν τὶς σπουδές τους στὴ νομικὴ σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.¹⁵⁵

Με τὸ ἀρθρο 13 του Ν. ΔΡΑΔ'/1913 «ἐπετράπη εἰς τοὺς Χριστιανούς ἢ Μουσουλμάνους δικηγόρους νὰ συνεχίσουν ἀσκοῦντες τὴν δικηγορίαν, ἐφ' ὅσον ἤσκουν ταύτην προγενεστέρως». Ἄλλωστε, στα πρῶτα ἐλληνικὰ δικαστήρια ἐργάζονταν 35-40 Ἕλληνες δικηγόροι καὶ 4-5 Οθωμανοί, στους ὁποίους περιλαμβάνονταν ο Ἰσαάκ Τεφὴκ Βέη, ο Μεχμέτ Σανδρὴ καὶ ἄλλοι. Στὴ συνέχεια, το 1914, με ἐφαρμογὴ τοῦ ἀρθρου 30 του Ν. 147/1914 καὶ με βασιλικά διατάγματα, δικηγόροι ἀπὸ ἄλλες περιοχές «τῆς παλαιᾶς» Ἑλλάδας διορίζονται ἢ μετατίθενται στὴ Θεσσαλονικὴ.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Για τὸ κείμενο στα εἰσαγωγικά βλ. Στο ἴδιο, 47· Θωμάς, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, 1:5.

¹⁵¹ Θωμάς, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, 1:6.

¹⁵² Σερεμέτης, *Ἡ δικαιοσύνη ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως (1912) καὶ μετέπειτα*, 46.

¹⁵³ Μεχμέτ Σουκρὴ, 'Κανονισμὸς τοῦ ἐν Θεσσαλονικῇ Δικηγορικοῦ Συλλόγου', *Ερμῆς*, 21 Μαρτίου 1880, 2· Μπορεῖ κανεῖς νὰ ἔχει πρόσβαση στὸ συγκεκριμένο φύλλο μέσα ἀπὸ τὴ ψηφιακὴ συλλογὴ ἐλληνικῶν ἐφημερίδων (1800-2000) τοῦ ΑΠΘ

<http://invenio.lib.auth.gr/collection/Greek%20Newspapers%20%281800-2000%29?ln=en>.

¹⁵⁴ Μαγιόρ Ρισόν, 'Βρέθηκαν τὰ χαμένα χρόνια τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης', *Thess.gr: Ἡ πύλη τῆς Θεσσαλονίκης*, 22 Μαΐου 2012, <http://thess.gr/blog/3531>· Mark Mazower, *Θεσσαλονικὴ πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι καὶ Εβραῖοι, 1430-1950*, μετ. Κώστας Κουρεμένος (Ἀθήνα: Ἀλεξάνδρεια, 2006), 283-284· Σουκρὴ, 'Κανονισμὸς τοῦ ἐν Θεσσαλονικῇ Δικηγορικοῦ Συλλόγου', 2.

¹⁵⁵ Θωμάς, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, 1:9.

¹⁵⁶ Σερεμέτης, *Ἡ δικαιοσύνη ἐν Θεσσαλονικῇ καὶ ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως (1912) καὶ μετέπειτα*, 49.

Στη μεγάλη πυρκαγιά του 1917, όπου «όχι λιγότερο από τα τρία τέταρτα της παλαιάς πόλης είχαν καεί(...) 9.500 κτίρια καταστράφηκαν και πάνω από 70.000 άνθρωποι έχασαν τα σπίτια τους»,¹⁵⁷ έγιναν στάχτη τα γραφεία και τα αρχεία πολλών δικηγόρων, μεταξύ αυτών και του προέδρου του ΔΣΘ, Νικόλαου Δ. Δημητριάδη, καθώς και τα δικαστικά γραφεία.¹⁵⁸

Σύντομα, ο δικηγορικός σύλλογος αριθμούσε περίπου 100 άτομα, το 1919 ο αριθμός των δικηγόρων ανήλθε στους 170, τον Οκτώβριο του 1940 γύρω στα 485, ενώ τη δεκαετία του '60 έφτανε τα 1000.¹⁵⁹

Για την ιστορία αξίζει να σημειωθεί ότι «υπήρξεν και η κατά το έτος 1928-1929 έναρξις της λειτουργίας της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου (...)».¹⁶⁰

Από το 1944 όλες οι υπηρεσίες του ΔΣΘ, μεταξύ αυτών και η βιβλιοθήκη, μεταφέρονται στη Διαγώνιο,¹⁶¹ καθώς «ό Δικ. Σύλλογος έγκαταστάθη εις τὰ ἐπὶ τῆς Διαγωνίου κείμενα εὐπαρουσίαστα γραφεία του, ἅτινα εἶναι καὶ ἰδιοκτησία του».¹⁶² Όταν, άρχισε να λειτουργεί το νέο Δικαστικό Μέγαρο, τα γραφεία του ΔΣΘ μεταφέρθηκαν οριστικά εκεί, στον τέταρτο όροφο.¹⁶³ Τον Νοέμβριο του 2010 «η βιβλιοθήκη του ΔΣΘ μεταφέρεται εκ νέου στον 7^ο όροφο ενοικιαζόμενου χώρου στη συμβολή των οδών Φράγκων και Μοσκόφ 1».¹⁶⁴

Πρόκειται για ένα χώρο περίπου 150 τ.μ. όπου στεγάζονται, σε τρία δωμάτια, το αναγνωστήριο και το βιβλιοστάσιο της βιβλιοθήκης.¹⁶⁵

Η συλλογή της βιβλιοθήκης, η οποία προέρχεται από αγορές και δωρεές, αποτελείται κυρίως από ελληνική βιβλιογραφία, καθαρά νομικού περιεχομένου, όπου περιλαμβάνονται εφημερίδες, μονογραφίες, φυλλάδια και σπάνια βιβλία, ενώ αριθμεί περίπου 10.000 τόμους βιβλίων και 100 τίτλους περιοδικών.¹⁶⁶ Τα τεκμήρια χωρίζονται στους τομείς της νομικής επιστήμης σχηματίζοντας επτά κατηγορίες: Αστικό δίκαιο, Εμπορικό δίκαιο, Εργατικό δίκαιο, Πολιτική Δικονομία, Ποινικό

¹⁵⁷ Mazower, *Θεσσαλονίκη πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι, 1430-1950*, 382-383.

¹⁵⁸ Σερεμέτης, *Η δικαιοσύνη εν Θεσσαλονίκη και ο Δικηγορικός Σύλλογος από της απελευθερώσεως (1912) και μετέπειτα*, 47· Θωμάς, *Συμβολή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, 1:13.

¹⁵⁹ Σερεμέτης, *Η δικαιοσύνη εν Θεσσαλονίκη και ο Δικηγορικός Σύλλογος από της απελευθερώσεως (1912) και μετέπειτα*, 50.

¹⁶⁰ Θωμάς, *Συμβολή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, 1:22.

¹⁶¹ Ασημίνα Ρακοπούλου, 'Η Βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης από τις καλύτερες «ειδικές» της χώρας', *Συνεργασία*, τχ. 3 (Δεκέμβριος 2010): παρ. 2, <http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/12744/rakopoulou.pdf?sequence=1>.

¹⁶² Σερεμέτης, *Η δικαιοσύνη εν Θεσσαλονίκη και ο Δικηγορικός Σύλλογος από της απελευθερώσεως (1912) και μετέπειτα*, 48.

¹⁶³ Ρακοπούλου, 'Η Βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης από τις καλύτερες «ειδικές» της χώρας', παρ. 2.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, παρ. 3· Ασημίνα Ρακοπούλου, Ερωτήσεις για τη βιβλιοθήκη του ΔΣΘ, E-mail, 15 Απρίλιος 2014.

¹⁶⁵ Ρακοπούλου, 'Η Βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης από τις καλύτερες «ειδικές» της χώρας', παρ. 3· Ρακοπούλου, Ερωτήσεις για τη βιβλιοθήκη του ΔΣΘ.

¹⁶⁶ Ρακοπούλου, 'Η Βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης από τις καλύτερες «ειδικές» της χώρας', παρ. 3 και 10· Ρακοπούλου, Ερωτήσεις για τη βιβλιοθήκη του ΔΣΘ.

*δίκαιο - Ποινική Δικονομία, Δημόσιο - Διοικητικό δίκαιο, Ευρωπαϊκό δίκαιο, κάθε μία από τις οποίες είναι εμφανώς ευδιάκριτη λόγω της χρωματικής διάκρισης, ανά κλάδο δικαίου, που έχει σχεδιαστεί κατά τη βιβλιοδεσία.*¹⁶⁷

¹⁶⁷ Ρακοπούλου, 'Η Βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης από τις καλύτερες «ειδικές» της χώρας', παρ. 4.

Μεγάλες νομικές βιβλιοθήκες

Παρακάτω αναφέρονται εν συντομία οι δύο μεγαλύτερες νομικές βιβλιοθήκες παγκοσμίως: η νομική βιβλιοθήκη του Κογκρέσου και η βιβλιοθήκη της νομικής σχολής του Χάρβαρντ.

Η νομική βιβλιοθήκη του Κογκρέσου

Στις 24 Απριλίου του 1800 εγκρίνεται νομοσχέδιο, με το οποίο δίνονται 5.000 δολάρια για την ίδρυση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου και δύο χρόνια αργότερα στις 26 Ιανουαρίου εγκρίνεται ο διορισμός του πρώτου βιβλιοθηκονόμου της βιβλιοθήκης, του John J. Beckley. Τρία χρόνια μετά εγκρίνεται η παροχή στη βιβλιοθήκη 300 αντιτύπων της νομοθεσίας των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1814 οι Βρετανοί καίνε το αμερικάνικο Καπιτώλιο, με αποτέλεσμα να καταστραφεί η βιβλιοθήκη, συμπεριλαμβανομένου 174 νομικών τεκμηρίων, γεγονός που έκανε τον Τόμας Τζέφερσον (1743-1826) να διαθέσει προς πώληση την προσωπική του συλλογή, η οποία περιελάμβανε 475 νομικά τεκμήρια, προς αντικατάσταση της καταστρεμμένης από την πυρκαγιά βιβλιοθήκης. Ένα χρόνο μετά, στις 30 Ιανουαρίου του 1815, το Κογκρέσο ψηφίζει νομοσχέδιο με το οποίο δέχεται την αγορά αυτή.¹⁶⁸

Το 1816 ο Γερουσιαστής Robert Goodloe Harper (1765-1825) προτείνει την ίδρυση ξεχωριστής νομικής βιβλιοθήκης και στις 14 Ιουλίου του 1832 με τη ψήφιση σχετικού νομοσχεδίου δημιουργείται η *Νομική Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου* ως παράρτημα της κεντρικής βιβλιοθήκης, η οποία στη συνέχεια στεγάστηκε στο Καπιτώλιο γειτονικά της κεντρικής. Σκοπός της Νομικής Βιβλιοθήκης είναι η εξυπηρέτηση των αναγκών, τόσο του ίδιου του Κογκρέσου όσο και του ευρύ κοινού. Ο Charles Henry Wharton Meehan προσλαμβάνεται το 1833 ως ο πρώτος *νομικός βιβλιοθηκονόμος* της βιβλιοθήκης, ενώ έξι χρόνια αργότερα, το 1839, τυπώνεται ο *πρώτος κατάλογος νομικών βιβλίων*. Το 1851 ξεσπάει φωτιά στο Καπιτώλιο. Η συλλογή της κύριας βιβλιοθήκης καίγεται σχεδόν ολόκληρη, παρόλα αυτά το νομικό παράρτημα παραμένει ανέγγιχτο, ενώ το 1872 τον Meehan διαδέχεται ο Charles W. Hoffman.¹⁶⁹

Το 1907 διοργανώνεται έκθεση για την 75^η επέτειο της βιβλιοθήκης σε συνεργασία με την Αμερικάνικη Ένωση των Νομικών Βιβλιοθηκών. Το 1911 ο ειδικός στο διεθνές δίκαιο Dr. Edwin Montefiore Borchard αναλαμβάνει τη θέση του βιβλιοθηκονόμου. Τη δεκαετία του 1940 ανοίγει ξεχωριστός χώρος ανάγνωσης για τη Νομική Βιβλιοθήκη, ιδρύονται τμήματα σχετικά με το δίκαιο άλλων χωρών. Τέλος, το 1967 εισέρχεται στο αμερικάνικο ταξινόμικό σύστημα της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου η *Κατηγορία KF* για το *αμερικάνικο δίκαιο*. Το 2007 η βιβλιοθήκη

¹⁶⁸ 'History of the law library', *Library of Congress*, προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015, <http://www.loc.gov/law/about/history.php>.

¹⁶⁹ Στο ίδιο.

«έκλεισε» τα 175 χρόνια και η συλλογή της έφτασε τους 2,65 εκατομμύρια τόμους. Η Νομική Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου αποτελεί τα μεγαλύτερη νομική βιβλιοθήκη παγκοσμίως.¹⁷⁰

Η βιβλιοθήκη της Νομικής Σχολής του Χάρβαρντ

Τον Ιούλιο του 1817 ιδρύθηκε η Νομική Σχολή στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, παράλληλα, με μία νομική βιβλιοθήκη. Τρία χρόνια αργότερα, το 1820, η συλλογή της βιβλιοθήκης αριθμούσε 584 τίτλους, ενώ το 1823 ενισχύθηκε από την προσθήκη της συλλογής του Αμερικανού δικηγόρου και νομικού Joseph Story η οποία ξεπερνούσε τα 1.000 βιβλία. Το 1832 η βιβλιοθήκη μεταφέρθηκε στο Dane Hall και οκτώ χρόνια αργότερα περιελάμβανε ήδη 6.100 τόμους.¹⁷¹

Το 1870 ο Christopher Columbus Langdell ανέλαβε καθήκοντα του Πρύτανη της Νομικής Σχολής. Ήταν ο πρώτος πρύτανης στην ιστορία της και κράτησε αυτή τη θέση έως το 1895. Κατά τη διάρκεια της θητείας του διόρισε τον πρώτο, πλήρους απασχόλησης, βιβλιοθηκονόμο και ενίσχυσε σημαντικά τη συλλογή της βιβλιοθήκης. Το 1883 η βιβλιοθήκη μετακινήθηκε εκ' νέου, ενώ επτά χρόνια αργότερα, το 1890, ο Langdell έκανε γνωστή την ανάγκη διεύρυνσης του χώρου της βιβλιοθήκης. Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η συλλογή της βιβλιοθήκης αυξανόταν ραγδαία κάθε χρόνο, με ετήσια προσθήκη 6.000 τόμων.¹⁷²

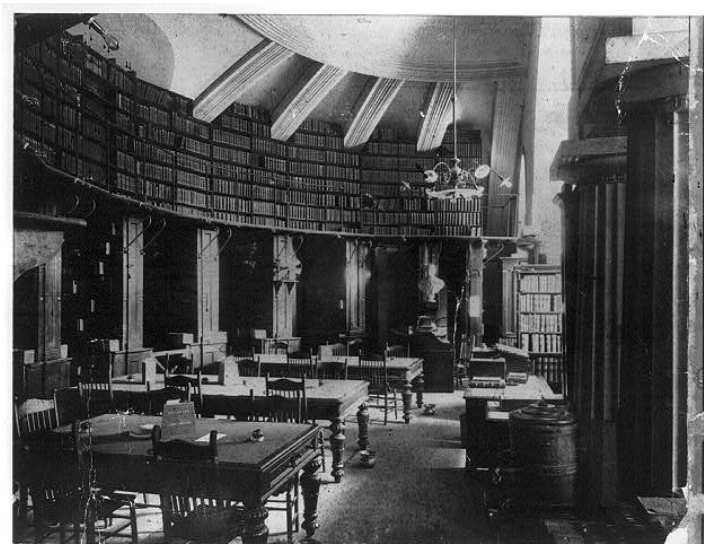
Η ανάγκη για μεγαλύτερο χώρο καλύφτηκε μεταξύ του 1906 και 1907 με την προσθήκη ενός δωματίου στο νότιο τμήμα του Langdell Hall, ενώ τρία χρόνια αργότερα η συλλογή που βρισκόταν στον καινούργιο χώρο ξεπερνούσε τους 120.600 τόμους. Μεταξύ του 1912 και 1932 η βιβλιοθήκη ενισχύθηκε από πλήθος δωρεών, όπως η συλλογή του Marquis de Olivart που περιελάμβανε 14.000 τόμους διεθνούς δικαίου. Το 1948 το βόρειο τμήμα του αναγνωστηρίου, που βρισκόταν στο Langdell Hall, χρησιμοποιήθηκε για την ανάδειξη σπάνιων βιβλίων και από το 1988 η βιβλιοθήκη αριθμούσε περίπου 1,5 εκατομμύριο τόμους. Η βιβλιοθήκη της Νομικής Σχολής του Χάρβαρντ αποτελεί την μεγαλύτερη ακαδημαϊκή νομική βιβλιοθήκη στον κόσμο.¹⁷³

¹⁷⁰ Στο ίδιο.

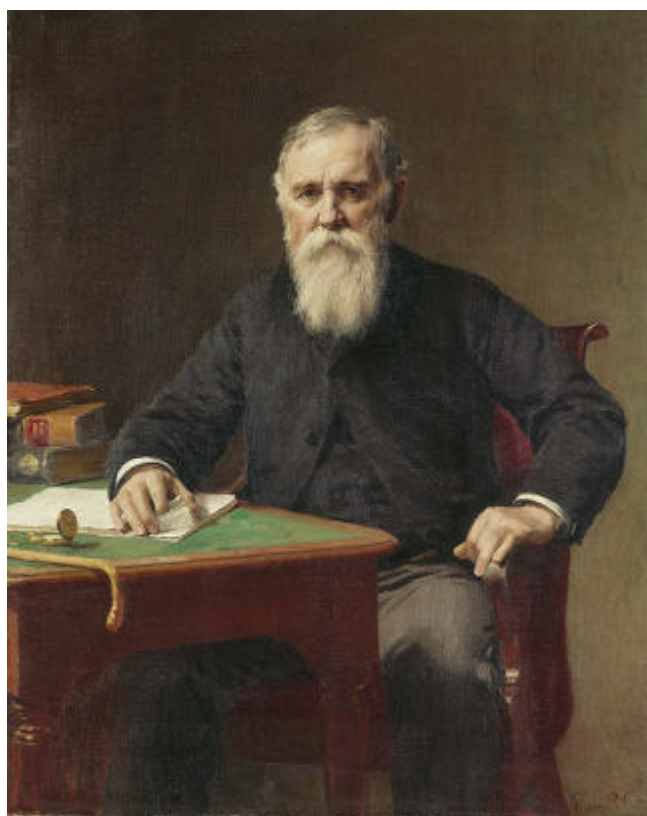
¹⁷¹ 'History of the Harvard Law School Library', *Harvard Law School*, προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015, <http://hls.harvard.edu/library/about-the-library/history-of-the-harvard-law-school-library/?redir=1>.

¹⁷² Στο ίδιο.

¹⁷³ Στο ίδιο.

Εικόνα 11: Φωτογραφία της Νομικής Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου γύρω στο 1895

Εικόνα 12: Christopher Columbus Langdell, πορταίτο του Frederick Porter Vinton, 1892

Λίγα λόγια για τις νομικές βιβλιοθήκες στις φυλακές

Στην άλλη μεριά του ατλαντικού οι πρώτες βιβλιοθήκες στις φυλακές εμφανίστηκαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Το 1790 ο Σύλλογος Φυλακών της Φιλαδέλφειας διένειμε βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου στους κρατούμενους της Walnut Street Jail, ενώ η πρώτη βιβλιοθήκη σε πολιτειακή φυλακή των Ηνωμένων Πολιτειών συγκροτείται το 1802 στο σωφρονιστήριο Kentucky State Reformatory. Πρόκειται για μία μικρή βιβλιοθήκη που δεν περιελάμβανε κάποιο νομικό ή άλλης παραπλήσιας θεματολογίας τεκμήριο, αλλά μόνο εκδόσεις της Βίβλου, κηρύγματα και άλλα θρησκευτικά βιβλία. Αντίστοιχες βιβλιοθήκες κάνουν την εμφάνισή τους στις φυλακές των πολιτειών της Νέας Υόρκης (1825) και του Τενεσί (1829). Το 1840 η βιβλιοθήκη του Sing Sing στη Νέα Υόρκη πρόσθεσε στη συλλογή της βιβλία γενικού ενδιαφέροντος, ενώ μέχρι το 1873 όλες οι φυλακές των βόρειων πολιτειών συμπεριέλαβαν στη βιβλιοθήκη τους βιβλία εκτός θρησκευτικού περιεχομένου, παρόλο που διατήρησαν τον έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα τους μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.¹⁷⁴

Η πρώτη καταγεγραμμένη νομική βιβλιοθήκη σε φυλακή δημιουργήθηκε το 1900 στην πολιτειακή φυλακή του San Quentin στην Καλιφόρνια, όπου η πρόσβαση στα νομικά βιβλία επιτρεπόταν στους τροφίμους μετά από τον πρώτο χρόνο εγκλεισμού τους.¹⁷⁵ Μάλιστα, ο καταδικασμένος για δολοφονία J. Wess Moore ανακάλυψε σε κάποιο νομοθετικό βιβλίο της βιβλιοθήκης μία ειδική ρήτρα η οποία απαιτούσε από τις φυλακές να στέλνουν στον Κυβερνήτη της πολιτείας μία αναφορά των τροφίμων που χρίζουν επιείκειας. Βέβαια, η αναφοράς δεν έγιναν ποτέ, αλλά προκλήθηκε αναταραχή στον τύπο της Καλιφόρνιας.¹⁷⁶

Περίπου μία δεκαετία αργότερα, το 1912, σε άρθρο τους οι New York Times έκαναν ειδική αναφορά στην πολιτειακή φυλακή της Φλωρεντίας στην Αριζόνα, στην οποία οι φυλακισμένοι μπορούσαν να σπουδάσουν νομική μέσω μαθημάτων δι' αλληλογραφίας.¹⁷⁷

Το 1911 η Αμερικάνικη Ένωση Βιβλιοθηκών (ALA) ίδρυσε την Επιτροπή Βιβλιοθηκών Ομοσπονδιακών Φυλακών. Το 1916 εκδίδεται το πρώτο τεύχος του Εγχειριδίου για τις Βιβλιοθήκες των Ιδρυμάτων. Το 1929 τίθεται σε λειτουργία το σύστημα βιβλιοθηκών των ομοσπονδιακών φυλακών, ενώ τη δεκαετία του 1930 η ALA συμμετέχει πλέον ενεργά στο ζήτημα των βιβλιοθηκών στις φυλακές. Την

¹⁷⁴ Jonathan Abel, 'Ineffective assistance of library: The failings and the future of prison law libraries', *The Georgetown Law Journal* 101, τχ. 5 (16 Οκτωβρίου 2013): 1179–1180. Rhea Joyce Rubin, 'U.S. prison library services and their theoretical bases', Working / Discussion Paper, Occasional Papers (Illinois, Urbana-Champaign: University of at Illinois, Graduate School of Library Science, Δεκέμβριος 1973), 3, <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/3853/gslisoccasionalpv0000i00110.pdf?sequence=1>.

¹⁷⁵ Abel, 'Ineffective assistance of library: The failings and the future of prison law libraries', 1181. Rubin, 'U.S. prison library services and their theoretical bases', 3.

¹⁷⁶ Abel, 'Ineffective assistance of library: The failings and the future of prison law libraries', 1181.

¹⁷⁷ Στο ίδιο.

επόμενη δεκαετία η φιλοσοφία γύρω από τις βιβλιοθήκες των φυλακών αλλάζει: αποκτούν εκπαιδευτικό χαρακτήρα, ταυτίζονται με τις ανάγκες των σχολείων στις φυλακές, τα έξοδά τους συμπεριλαμβάνονται στον προϋπολογισμό των τελευταίων, ενώ διοικούνται από δασκάλους ή τροφίμους.¹⁷⁸

Παράλληλα, από τη δεκαετία του 1930 κάνουν την εμφάνισή τους στις φυλακές όλο και περισσότερες νομικές βιβλιοθήκες.¹⁷⁹ Αξιοσημείωτο είναι δε, πως η διάσημη φυλακή του Αλκατράζ στέγαζε νομική βιβλιοθήκη προσβάσιμη στους φυλακισμένους ήδη από το 1939.¹⁸⁰

Ο Abel χαρακτηρίζει τις νομικές βιβλιοθήκες του Sing Sing και του Αλκατράζ ως «πρωτόγονες» σε σχέση με τη βιβλιοθήκη που εξυπηρετούσε τις φυλακές Stateville και Joliet της πολιτείας του Ιλινόις,¹⁸¹ καθώς από το 1950 και στις δύο αυτές φυλακές παράγεται ένα σημαντικό κομμάτι νομικής έρευνας, σε σημείο που οι George Wright και Chesly Manly να τις ονομάσουν από κοινού ως τη «μεγαλύτερη νομική σχολή του κόσμου», καθώς «σχεδόν κάθε κρατούμενος που μπορεί και διαβάξει είναι αυτοδίδακτος σπουδαστής του νόμου, και πολλοί από αυτούς (...) εργάζονται πάνω στις δικές τους υποθέσεις».¹⁸² Η βιβλιοθήκη περιελάμβανε 15.000 τόμους «καλύπτοντας ολόκληρο το φάσμα της ανθρώπινης γνώσης και σκέψης εκτός από το έγκλημα».¹⁸³ Την μεγαλύτερη ζήτηση είχε μια νομική εγκυκλοπαίδεια, η *Chadman's Encyclopedia of Law*,¹⁸⁴ ενώ «στους φυλακισμένους επιτρεπόταν να αγοράσουν τα δικά τους [νομικά βιβλία] και να κρατήσουν ο καθένας από οκτώ στο κελί του».¹⁸⁵ Στο Stateville το 1955 χίλιοι κρατούμενοι, δηλαδή το ¼ των τροφίμων, κατείχαν κάποια νομικά τεκμήρια, με πολλούς από αυτούς να έχουν φτάσει στο ανώτατο όριο,¹⁸⁶ ενώ στο Joliet ορισμένα κελιά γέμισαν με νομικά βιβλία σε τέτοιο βαθμό που ο αρχιφύλακας «έπρεπε να υιοθετήσει έναν κανόνα που να απαιτεί ότι τα νομικά βιβλία θα πρέπει να τοποθετούνται έξω από τις πόρτες των κελιών».¹⁸⁷ Μάλιστα, μέσα σε μια δεκαετία περίπου, από το 1943 έως το 1954, οι 4.400 τρόφιμοι της φυλακής του Stateville υπέβαλαν 27.890 αιτήσεις σε πολιτειακά ή ομοσπονδιακά δικαστήρια, καθώς και στο Ανώτερο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται στον αριθμό αυτό, όσες έγιναν από τους δικηγόρους των φυλακισμένων.¹⁸⁸

¹⁷⁸ Rubin, 'U.S. prison library services and their theoretical bases', 3-4. Για την ημερομηνία του εγχειριδίου βλ. <https://archive.org/details/manualforinstitu00scotrich>.

¹⁷⁹ Abel, 'Ineffective assistance of library: The failings and the future of prison law libraries', 1181.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, 1182.

¹⁸¹ Στο ίδιο.

¹⁸² George Wright και Chesly Manly, 'Prison fare ample, both in books, food: Best read work is Encyclopedia of Law as inmates study to fight for release', *Chicago Daily Tribune*, 5 Ιουνίου 1955, 1.

¹⁸³ Στο ίδιο.

¹⁸⁴ Στο ίδιο.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, 2.

¹⁸⁶ Στο ίδιο.

¹⁸⁷ Philip Dodd, 'Law books find new place in convicts' life: fill cells at Joliet, house group told', *Chicago Daily Tribune*, 25 Ιουνίου 1955, 10.

¹⁸⁸ Wright και Manly, 'Prison fare ample, both in books, food: Best read work is Encyclopedia of Law as inmates study to fight for release', 1-2.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και σε ολόκληρη την επόμενη δεκαετία το ζήτημα της δημιουργίας νομικών βιβλιοθηκών στις φυλακές μετατράπηκε σε «συνταγματικό ζήτημα στα μάτια των δικαστηρίων», ενώ «χαρτογραφήθηκαν» οι φυλακές στις οποίες ήταν απαραίτητες οι νομικές βιβλιοθήκες.¹⁸⁹ Στις επόμενες δύο δεκαετίες οι νομικές βιβλιοθήκες εξαπλώθηκαν στις φυλακές ολόκληρης της χώρας.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Abel, 'Ineffective assistance of library: The failings and the future of prison law libraries', 1185.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, 1206.

Επίλογος

Από μία κάπως αυθαίρετη οπτική γωνία θα μπορούσε κανείς να πει πως οι το αρχαιότερο είδος βιβλιοθήκης είναι οι ειδικές βιβλιοθήκες, έστω με τη μορφή της βιβλιοθήκης-αρχείου, καθώς οι πρώτες γνωστές βιβλιοθήκες στην ιστορία περιελάμβαναν, κυρίως, εξειδικευμένα τεκμήρια, απευθύνονταν σε πολύ συγκεκριμένο κοινό ή τα «βιβλία» τους σχετίζονταν άμεσα με τον χώρο στον οποίο βρίσκονταν.

Οι νομικές βιβλιοθήκες, όπως άλλωστε κάθε είδος βιβλιοθήκης διαμορφώθηκαν στο διάβα των αιώνων. Προηγήθηκε η συγκρότηση συλλογών γενικού περιεχομένου, τμήμα μόνο των οποίων ήταν τα σχετικά με τον νόμο τεκμήρια, και η αποθήκευση και διατήρηση αρχείων με νομικά έγγραφα και δικαστικές αποφάσεις. Αρχικά, δηλαδή, νομικές βιβλιοθήκες συνιστούσαν μικρές συλλογές νομικού υλικού και βιβλιοθήκες-αρχεία με σχετικό περιεχόμενο. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία «γέννησε» μεγάλους νομικούς, καθώς και το ρωμαϊκό δίκαιο, τις «ρίζες» του σύγχρονου δικαίου. Την εποχή αυτή εμφανίζονται βιβλιοθήκες γνωστές για τα νομικά χειρόγραφα της συλλογής τους, αρχεία που καλύπτουν τις άμεσες ανάγκες των δικαστηρίων και σιγά-σιγά βιβλιοθήκες σε σχολές που διδάσκεται η νομική επιστήμη. Ακολουθούν οι βιβλιοθήκες των δικηγορικών συλλόγων και, αρκετά πιο μετά, οι νομικές βιβλιοθήκες στις φυλακές.

Βιβλιογραφία

- Αρβανίτη, Παναγιώτα. 'Το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες στην αρχαιότητα.'
Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πάτρας, Τμήμα Φιλολογίας, 2013.
<http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/6513/1/%CF%84%CE%B F%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%AF%CE%BF%20%CE %BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%BF%CE%B9%20%CE%B2%CE%B9% CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE% B5%CF%82%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%B1%CF %81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1.pdf>.
- Αρμενόπουλος, Κωνσταντίνος. *Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος*. Επιμέλεια Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης. Βυζαντινά και νεοελληνικά κείμενα 1. Αθήνα: Δωδώνη, 1971.
- Βιε, Γκαστόν, Βαντίμ Ελισέεφ, Ζαν Νοντού, και Φίλιπ Βολφ. *Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*. Τ. 8. 24 τ. Ιστορία της ανθρωπότητας. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970.
- Βλάχου-Χαλκιοπούλου, Μαίρη. *Εισαγωγή στη βιβλιοθηκονομία : Πληροφόρηση, βιβλιοθήκες, κοινωνία*. Αθήνα: Έλλην, 2004.
- Γκοτσόκ, Λουίς. *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*. Τ. 11. 24 τ. Ιστορία της ανθρωπότητας. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970.
- . *Η θεμελίωση των νεότερων χρόνων: 1300 - 1775*. Τ. 13. 24 τ. Ιστορία της ανθρωπότητας. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970.
- Γλωσσιώτης, Γιώργος. 'Ειδικές βιβλιοθήκες: Νέες τάσεις, νέο περιεχόμενο.' Στο *Οι ειδικές βιβλιοθήκες και η πρόσβαση στη γνώση για όλους: τρόποι προσέγγισης με το ευρύτερο κοινό*, 8–13. Θεσσαλονίκη: Thessaloniki book fair, 2009.
<http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/12258/17teuxos004.pdf?sequence=1>.
- Διόδωρος Σικελιώτης. *Ιστορική βιβλιοθήκη*. Μετάφραση Απόστολος Παπανδρέου. Αθήνα: χ.έ., χ.χ.
- Ελ-Αμπαντί, Μουσταφά. *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: Η ζωή και η μοίρα της*. Μετάφραση Λένα Κασίμη. Αθήνα: Σμίλη, 1998.
- Θωμάς, Τζων Ι. *Συμβολή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*. Τ. 1. 2 τ. Θεσσαλονίκη: Στ. & Ι. Σφακιανάκη, 2001.
- 'Ιστορία και προοπτικές.' *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών*. Προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015. <http://www.uoa.gr/to-panepistimio/istoria-kai-prooptikes.html>.
- Κάνφορα, Λουτσιάνο. *Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*. Μετάφραση Φοίβος Αρβανίτης. 2η έκδ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990.
- Μανάφης, Κωνσταντίνος Α. *Αι εν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι, αυτοκρατορικά και*

- πατριαρχική και περί των εν αυταίς χειρογράφων μέχρι της αλώσεως (1453) : Μελέτη φιλολογική. Διατριβές και μελετήματα 14. Αθήνα: Αδελφοί Ρόδη, 1972.
- ‘Μητρώων (409-405 π.Χ. και περί το 140 π.Χ.).’ *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*. Προσπελάστηκε 2 Ιουλίου 2015.
http://www.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Metroon.aspx.
- Μπάγιας, Ανδρέας Φ. *Αρχειονομία: Βασικές έννοιες και αρχές: Η οργάνωση των αρχείων για τη διοίκηση και την έρευνα*. 2η έκδ. Αθήνα: Κριτική, 1999.
- Μπαντάουι, Χασάν. ‘Ο κώδικας του Χαμουραμί.’ *Ιστορικά*, 2 Μαΐου 2003.
- Μπώκος, Γεώργιος Δ. *Εισαγωγή στην επιστήμη της πληροφόρησης*. Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2001.
- Νάκος, Γεώργιος Π. *Ιστορία ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου*. Θεσσαλονίκη: University studio press, 1991.
- Νίκου, Γιάννης, και Κωνσταντίνος Ανανιάδης. ‘Σκοτεινοί αιώνες – Κλασικοί χρόνοι.’ *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*. Προσπελάστηκε 2 Ιουλίου 2015.
http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_2.aspx.
- ‘Νομική Σχολή.’ *Νομική Σχολή*. Προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015.
<http://www.law.uoa.gr/>.
- Νταβαρίνος, Παναγιώτης. *Ιστορία βιβλιοθηκών του ελληνισμού*. 2η έκδ. Αθήνα: Έλλην, 2003.
- . *Ιστορία του ελληνικού βιβλίου*. Αθήνα: Έλλην, 2010.
- Παρέτι, Λουίτζι, Γκαστόν Βιε, Βαντίμ Ελισέεφ, Ζαν Νοντού, και Φίλιπ Βολφ. *Ο αρχαίος κόσμος από το 500 π.Χ. - 500 μ.Χ./ Οι μεγάλοι πολιτισμοί του Μεσαίωνα (6ος - 12ος αιώνας)*. Τ. 7. 24 τ. *Ιστορία της ανθρωπότητας*. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970.
- Παρέτι, Λουίτζι, Πάολο Μπρέτσι, και Λουτσιάνο Πέτεκ. *Ο αρχαίος κόσμος: 1200 π.Χ. - 500 μ.Χ.* Τ. 4. 24 τ. *Ιστορία της ανθρωπότητας*. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970.
- Ρακοπούλου, Ασημίνα. Ερωτήσεις για τη βιβλιοθήκη του ΔΣΘ. E-mail, 15 Απριλίου 2014.
- . ‘Η Βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης από τις καλύτερες «ειδικές» της χώρας.’ *Συνεργασία*, τχ. 3 (Δεκέμβριος 2010).
<http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/12744/rakopoulou.pdf?sequence=1>.
- Ράνσιμαν, Στήβεν. *Βυζαντινός πολιτισμός*. Μετάφραση Δέσποινα Δετζώρτζη. Αθήνα: Γαλαξίας, 1983.
- Ρισόν, Μαγιόρ. ‘Βρέθηκαν τα χαμένα χρόνια του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης.’ *Thess.gr: Η πύλη της Θεσσαλονίκης*, 22 Μαΐου 2012.
<http://thess.gr/blog/3531>.
- Σεμερτζάκη-Κούτρα, Εύα. ‘Οι βιβλιοθήκες στην Ελλάδα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: Σύντομη ιστορική αναδρομή’, 38. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Ευγενίδου, 2006.
<http://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/11609/xtes004a.pdf?sequence>.

- Σερεμέτης, Δημήτριος Γ. *Η δικαιοσύνη εν Θεσσαλονίκη και ο Δικηγορικός Σύλλογος από της απελευθερώσεως (1912) και μετέπειτα*. Θεσσαλονίκη: Αρμενόπουλος, 1964.
- Σουητώσιος, Γάιος. *Αύγουστος*. Επιμέλεια Λεωνίδας Μ. Τρομάρας. Μετάφραση Περικλής Ροδάκης. Η ζωή των καισάρων 2. Αθήνα: Παρασκήνιο, 1991.
- . *Ιούλιος Καίσαρας*. Επιμέλεια Λεωνίδας Μ. Τρομάρας. Μετάφραση Περικλής Ροδάκης. Η ζωή των καισάρων 1. Αθήνα: Παρασκήνιο, 1990.
- Σουκρή, Μεχμέτ. ‘Κανονισμός του εν Θεσσαλονίκη Δικηγορικού Συλλόγου.’ *Ερμής*. 21 Μαρτίου 1880.
- Στάικος, Κωνσταντίνος Σπ. *Από τον Μίνωα στην Κλεοπάτρα: Ο ελληνικό κόσμο από τις αρχαικές βιβλιοθήκες των Μινωιτών έως την Οικουμενική βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων*. Τ. 1. 5 τ. Η ιστορία της βιβλιοθήκης στον δυτικό πολιτισμό. Αθήνα: Κότινος, 2002.
- . *Βιβλιοθήκες: Από την αρχαιότητα έως την Αναγέννηση και σημαντικές ουμανιστικές και μοναστηριακές βιβλιοθήκες 3000 π.Χ.-1600 μ.Χ*. Μετάφραση David Hardy. Αθήνα: Κ. Σπ. Κωνσταντίνος, 1997.
- Τρωιανός, Σπύρος Ν. ‘Τα βυζαντινά δικαστήρια.’ *Ιστορικά*, 2 Μαΐου 2003.
- Φωτοπούλου-Λαγοπούλου, Ιουλία, και Ιωάννης Τραυλός. ‘Αθήνα: 5.000 χρόνια ζωής.’ *Αρχαιολογία*, τχ. 6 (Φεβρουάριος 1983): 8–17.
- Χόουκς, Τζακέτα, και Σερ Λέοναρντ Γούλεϊ. *Η προϊστορία και οι αρχές του πολιτισμού*. Τ. 2. 24 τ. Ιστορία της ανθρωπότητας. Αθήνα: Ελευθεροτυπία, 1970.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνη. *Βυζαντινή ιστορία: 324-610*. 2η έκδ. Τ. 1. 3 τ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1996.
- ‘A brief history.’ *Honourable society of the Inner Temple*. Προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015. <http://www.innertemple.org.uk/history>.
- Abel, Jonathan. ‘Ineffective assistance of library: The failings and the future of prison law libraries.’ *The Georgetown Law Journal* 101, τχ. 5 (16 Οκτωβρίου 2013): 1171–1215.
- Akmam, Nakhlu Zatul, και A.T.M. Shamsuzzoha. ‘Fatimid library: History, development and management.’ *Journal of the Bangladesh Association of Young Researchers* 2, τχ. 1 (2012-2013): 21–32. doi: <http://dx.doi.org/10.3329/jbayr.v2i1.20538>.
- Allen, Cameron. ‘Law Libraries and Collections.’ Επιμέλεια Allen Kent, Harold Lancour, και Jay E. Daily. *Encyclopedia of Library and Information Science*. New York: Marcel Dekker, 1975. <https://books.google.gr/books?id=Z9P1rPFkRZkC>.
- Aufdenkamp, Jo Ann, Edward G. Strable, και Janet L. Ahrensfield. *Special libraries: A guide for management: With revisions through 1974*. New York: Special Libraries Association, 1975.
- Blanck, Horst. *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*. Μετάφραση Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης

- και Μ. Pfreimter. Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας, 1994.
- Blum, Rudolf. *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*. Μετάφραση Hans H. Wellisch. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1991.
- Boyd, Clarence Eugene. *Public libraries and literary culture in ancient Rome*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1915.
<https://archive.org/details/publiclibraries00boydgoog>.
- ‘Careers in law librarianship: The legal information professional.’ American Association of Law Libraries, χ.χ.
<http://www.aallnet.org/mm/Careers/lawlibrarycareers/Careers-in-Law-Librarianship-Brochure.pdf>.
- Cassius Dio Cocceianus. *Historiae Romanae*. Μετάφραση Earnest Cary και Herbert Baldwin Foster. Τ. 53. 80 τ. Somerville, MA: Perseus Digital Library, χ.χ.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0593%3Abook%3D53%3Achapter%3D1%3Asection%3D3>.
- Casson, Lionel. *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*. Μετάφραση Αντιγόνη Φιλίππουπούλου. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006.
- Clark, John Willis. *The care of books*. Cambridge: Cambridge University Press, 1901.
<http://www.gutenberg.org/files/26378/26378-h/26378-h.htm>.
- ‘Disastrous fires: 1684.’ *Gray’s Inn*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015.
<https://www.graysinn.org.uk/history/timeline/disastrous-fires>.
- Dodd, Philip. ‘Law books find new place in convicts’ life: fill cells at Joliet, house group told.’ *Chicago Daily Tribune*. 25 Ιουνίου 1955.
- Dollinger, André. ‘Contracts and Other Legal Documents.’ *An Introduction to the History and Culture of Pharaonic Egypt*. Προσπελάστηκε 13 Φεβρουαρίου 2015. http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/law_and_order/contracts.htm.
- Elayyan, Ribhi Mustafa. ‘The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries.’ *International Library Review* 22, τχ. 2 (Ιούνιος 1990): 119–35.
- ‘Fall of the Templars.’ *Honourable society of the Middle Temple*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/fall-of-the-templars>.
- Faroghi, Suraiya. *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην οθωμανική αυτοκρατορία: Από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*. Μετάφραση Κατερίνα Παπακωνσταντίνου. Αθήνα: Εξάντας, 2000.
- ‘First Treasurer: 1530.’ *Gray’s Inn*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015.
<https://www.graysinn.org.uk/history/timeline/first-treasurer>.
- Garnsey, Peter, και Richard Saller. *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*. Επιμέλεια Γ. Α. Σουρή. Μετάφραση Βασίλης Ι. Αναστασιάδης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης-Ίδρυμα τεχνολογίας και έρευνας, 1995.
- ‘History of the Harvard Law School Library.’ *Harvard Law School*. Η Προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015. <http://hls.harvard.edu/library/about-the-library/history-of-the->

- [harvard-law-school-library/?redir=1](http://www.harvard-law-school-library/?redir=1).
- ‘History of the Inn: Origins.’ *Honourable society of the Lincoln’s Inn*. Προσπελάστηκε 22 Ιουλίου 2015. <http://www.lincolnsinn.org.uk/index.php/history-of-the-inn>.
- ‘History of the law library.’ *Library of Congress*. Προσπελάστηκε 23 Ιουλίου 2015. <http://www.loc.gov/law/about/history.php>.
- ‘History of the library.’ *Honourable society of the Middle Temple*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <http://www.middletemple.org.uk/library-and-archive/library/history-of-the-library>.
- Horace. *Epistles*. Μετάφραση A. S. Kline. Τ. 1. 2 τ., 2005. <http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/HoraceEpistlesBkIEpIII.htm>.
- Isidore of Seville. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Μετάφραση Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, και Oliver Berghof. Τ. 6. 20 τ. New York: Cambridge University Press, 2006. <http://pot-pourri.fltr.ucl.ac.be/files/AClassftp/TEXTES/ISIDORUS/Etymologie/B1N8PWGetQy.pdf>.
- Juvenal. *Satires*. Μετάφραση A. S. Kline. Τ. 1. 5 τ., 2011. <http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/JuvenalSatires1.htm#anchorToc280697825>.
- Lamb, Annette. ‘Ancient Libraries: 000s BCE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/ancient/000bce.htm>.
- . ‘Ancient libraries: 600s BCE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/ancient/600bce.htm>.
- . ‘Early libraries: 900s CE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/early/900.htm>.
- . ‘Early libraries: 1100s CE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/early/1100.htm>.
- . ‘Early libraries: 1400s CE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/early/1400.htm>.
- . ‘The beginnings of libraries: 10,000-3000 BCE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/beginnings/3000bce.htm>.
- . ‘The beginnings of libraries: 1600s-1400s BCE.’ Διαδικτυακό μάθημα. *History of libraries*, χ.χ. <http://eduscapes.com/history/beginnings/1400bce.htm>.
- Larson, Signe E. ‘Reference and Information Services in Special Libraries.’ *Library Trends* 31, τχ. 3 (1983): 475–94.
- Lerner, Fred. *The Story of Libraries: From the Invention of Writing to the Computer Age*. New York, London: Continuum International Publishing Group, 1998.
- ‘Library history: 17th century.’ *The Inner Temple Library*. Προσπελάστηκε 24 Ιουλίου 2015. http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library_history_17th_century.htm.
- ‘Library history: 18th century.’ *The Inner Temple Library*. Προσπελάστηκε 24 Ιουλίου 2015. http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library_history_18th_century.htm.

- ‘Library history: 19th century.’ *The Inner Temple Library*. Προσπελάστηκε 24 Ιουλίου 2015. <http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library-history-19th-Century.htm>.
- ‘Library history: 20th and 21st centuries.’ *The Inner Temple Library*. Προσπελάστηκε 25 Ιουλίου 2015. <http://www.innertemplelibrary.org.uk/library-history/library-history-20th-Century.htm>.
- Linner, Sture. *Ιστορία του βυζαντινού πολιτισμού*. Μετάφραση Ψάλτης Ζάννης. Αθήνα: Γκοβόντη, 1999.
- MacDowell, Douglas M. *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*. Μετάφραση Γιώργος Μαθιουδάκης. 2η έκδ. Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας, 1986.
- Mazower, Mark. *Θεσσαλονίκη πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι, 1430-1950*. Μετάφραση Κώστας Κουρεμένος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- Olmstead, A. T. *Ιστορία της περσικής αυτοκρατορίας*. Μετάφραση Εύα Πέππα. Αθήνα: Οδυσσέας, 2002.
- ‘Origins of the Inn: 1388.’ *Gray ’s Inn*. Η Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <https://www.graysinn.org.uk/history/timeline/origins-the-inn>.
- Ovid. *Tristia*. Μετάφραση A. S. Kline. Τ. 3. 5 τ., 2003. http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/OvidTristiaBkThree.htm#anchor_Toc34217031.
- Panella, Deborah, και Ellis Mount. *Basics of Law Librarianship*. New York: Routledge, 2012. <https://books.google.gr/books?id=zP4Su6klaKUC>.
- Parent, Roger. ‘What ’s special about special libraries?: Law libraries.’ *International Journal of Special Libraries* 32, τχ. 4 (1998): 212–21.
- Pennington, Kenneth. ‘Roman and Secular Law in the Middle Ages.’ Στο *Medieval latin: An introduction and bibliographical guide*, επιμέλεια Frank Anthony Carl Mantello και A. G. Rigg, 254–66. Washington, D.C.: Catholic University Press of America, 1996. http://books.google.gr/books?id=Bb32Th4WAK0C&pg=PA254&source=gbs_to_c_r&c_ad=3#v=onepage&q&f=false.
- Perkin, Harold. ‘History of universities.’ Στο *The history of higher education*, επιμέλεια Lester F. Goodchild και Harold S. Wechsler, 2η έκδ., 3–32. ASHE Reader Series. Needham Heights, MA: Simon & Schuster Custom Publ., 1997. <http://ed-share.educ.msu.edu/scan/ead/mabokela/document5.pdf>.
- Platner, Samuel Ball. ‘Atrium Libertatis.’ *A topographical dictionary of Ancient Rome*. Somerville, MA: Perseus Digital Library, 2001. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0054:entry=atrium-libertatis&highlight=atrium%2Clibertatis>.
- Pliny the Elder. *The natural history*. Μετάφραση John Bostock, M.D., F.R.S., H.T. Riley, Esq., και B.A. T. 7. 37 τ. Somerville, MA: Perseus Digital Library, 2006. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+7.31&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137>.

- . *The natural history*. Μετάφραση John Bostock, M.D., F.R.S., H.T. Riley, Esq., και B.A. T. 35. 37 τ. Somerville, MA: Perseus Digital Library, 2006.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+35.2&redirect=true>.
- . *The natural history*. Μετάφραση John Bostock, M.D., F.R.S., H.T. Riley, Esq., και B.A. T. 7. 37 τ. Somerville, MA: Perseus Digital Library, 2006.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D7%3Achapter%3D58>.
- . *The natural history*. Μετάφραση John Bostock, M.D., F.R.S., H.T. Riley, Esq., και B.A. T. 34. 37 τ. Somerville, MA: Perseus Digital Library, 2006.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D34%3Achapter%3D18>.
- Predeek, Albert. *A History of Libraries in Great Britain and North America*. Μετάφραση Lawrence S. Thompson. Chicago: American Library Association, 1947.
- Rait, Robert Sangster. *Life in the Medieval University*. Cambridge: Cambridge University Press, 1912. <https://archive.org/details/lifeinmedievalun00rait>.
- ‘Rare books & manuscripts.’ *Honourable society of the Middle Temple*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <http://www.middletemple.org.uk/library-and-archive/library/rare-books>.
- Reitz, Joan M. ‘Law Library.’ *ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science*, 2002. <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/data/dic/odlis/odlis.pdf>.
- . ‘Special Library.’ *ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science*, 2002. <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/data/dic/odlis/odlis.pdf>.
- Rubin, Rhea Joyce. ‘U.S. prison library services and their theoretical bases.’ Working / Discussion Paper. Occasional Papers. Illinois, Urbana-Champaign: University of at Illinois, Graduate School of Library Science, Δεκέμβριος 1973.
<https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/3853/gslisoccasionalpv0000i00110.pdf?sequence=1>.
- Seeher, Jürgen. ‘The Cuneiform Tablet Archives and Libraries of Hattusha.’ Στο *Ancient Libraries in Anatolia: Libraries of Hattusha, Pergamon, Ephesus, Nysa*, 56. Ankara, Turkey: Middle East Technical University Library, 2003.
- Shamsuzzoha, A.T.M. ‘Bwayhid library and its management: A historical analysis.’ *The Eastern Librarian* 23, τχ. 1 (2012): 51–63. doi:
<http://dx.doi.org/10.3329/el.v23i1.12120>.
- Stevenson, Valerie. ‘Law libraries.’ Επιμέλεια John Feather και Paul Sturges. *International encyclopedia of information and library science*. London: Routledge, 2003.
<http://api.ning.com/files/svxrPsAClWqmE1PzC8D2fZJ1uEMb6nnJj2EWUh3mcscUb45GWY6GK6a-2P5zrsY6yuB7Io4jhBeBI3XKM4oxjhl1Iq5drIT2/encyclopediaoflis.pdf>.
- Strocka, Volker Michael. ‘The Celsus Library in Ephesus.’ Στο *Ancient Libraries in Anatolia: Libraries of Hattusha, Pergamon, Ephesus, Nysa*, 56. Ankara, Turkey:

- Middle East Technical University Library, 2003.
- ‘The Inn ’s records.’ *Honourable society of the Middle Temple*. Προσπελάστηκε 22 Ιουλίου 2015. <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/the-inns-records>.
- ‘The library.’ *Gray ’s Inn*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <https://www.graysinn.org.uk/history/the-library>.
- ‘The library.’ *Honourable society of the Lincoln’s Inn*. Προσπελάστηκε 22 Ιουλίου 2015. <http://www.lincolnsinn.org.uk/index.php/history-of-the-inn/historic-buildings-ca/the-library>.
- ‘The Middle Temple.’ *Honourable society of the Middle Temple*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/the-middle-temple>.
- ‘The Templars.’ *Honourable society of the Middle Temple*. Προσπελάστηκε 21 Ιουλίου 2015. <http://www.middletemple.org.uk/about-us/history/the-templars>.
- Tolzmann, Don Heinrich, Alfred Hessel, και Reuben Peiss. *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*. New Castle, Delaware, USA: Oak Knoll Press, 2001.
- Wilson, Nigel G. ‘The Libraries of the Byzantine World.’ *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 8, τχ. 1 (1967): 53–80.
- Wright, George, και Chesly Manly. ‘Prison fare ample, both in books, food: Best read work is Encyclopedia of Law as inmates study to fight for release.’ *Chicago Daily Tribune*. 5 Ιουνίου 1955.

Βιβλιογραφία εικόνων

- Benh LIEU SONG. *Facade of the Library of Celsus*. Φωτογραφία, 21 Ιουλίου 2010.
https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Celsus#/media/File:Ephesus_Celsus_Library_Fa%C3%A7ade.jpg.
- Dr. Meierhofer~commonswiki. *The emperor receives a candidate during the Palace Examination: Song dynasty*. Πίνακας, 4 Νοεμβρίου 2006.
https://en.wikipedia.org/wiki/Imperial_examination#/media/File:Palastexamen-SongDynastie-Kaiser.jpg.
- Gray 's Inn Library. Φωτογραφία. Προσπελάστηκε στις 21 Ιουλίου 2015.
<https://www.graysinn.org.uk/library/inn-court-libraries>.
- Inner Temple library. Φωτογραφία. Προσπελάστηκε στις 21 Ιουλίου 2015.
<https://www.graysinn.org.uk/library/inn-court-libraries>.
- Law Library of the Library of Congress in the U.S. Capitol, Washington, D.C.
Φωτογραφία, περ. 1895. <http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b17241/>.
- Lincoln 's Inn library. Φωτογραφία. Προσπελάστηκε στις 21 Ιουλίου 2015.
<https://www.graysinn.org.uk/library/inn-court-libraries>.
- Mbzt. *Français : Code de Hammurabi, roi de Babylone ; face avant*. Φωτογραφία, 9 Οκτωβρίου 2011.
https://en.wikipedia.org/wiki/Code_of_Hammurabi#/media/File:P1050763_Louvre_code_Hammurabi_face_rwk.JPG.
- Middle Temple library. Φωτογραφία. Προσπελάστηκε στις 21 Ιουλίου 2015.
<https://www.graysinn.org.uk/library/inn-court-libraries>.
- Quibik. *The Great Library of Alexandria, O. Von Corven, 1st century*. Φωτογραφία, 15 Μαΐου 2012.
https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Alexandria#/media/File:Ancientlibraryalex.jpg.
- Rama. *Code de Hammurabi, roi de Babylone*. Φωτογραφία, περ. 1792 - περ. 1750.
https://en.wikipedia.org/wiki/Code_of_Hammurabi#/media/File:Code-de-Hammurabi-1.jpg.
- Université Catholique de Louvain. *Ur. Ziggurat: Reconstructietekening*. Φωτογραφία. Προσπελάστηκε στις 27 Ιουνίου 2015.
[http://limo.libis.be/primo_library/libweb/action/search.do?vl\(freeText0\)=9988899460101488&rftGrpCounter=0&srt=rank&dum=true&dscnt=0&frbg=&tab=all_content_tab&mode=Basic&indx=1&fn=search&ct=search&vid=KULeuven&dstmp=1435418499&scp.scps=scope:\(ODIS\),scope:\(LIRIAS\),scope:\(KUL\),scope:\(32LIBIS_ALMA_DS_P\),scope:\(SCOPE_773\)&qb=1435418499.84553&pcAvailabiltyMode=false](http://limo.libis.be/primo_library/libweb/action/search.do?vl(freeText0)=9988899460101488&rftGrpCounter=0&srt=rank&dum=true&dscnt=0&frbg=&tab=all_content_tab&mode=Basic&indx=1&fn=search&ct=search&vid=KULeuven&dstmp=1435418499&scp.scps=scope:(ODIS),scope:(LIRIAS),scope:(KUL),scope:(32LIBIS_ALMA_DS_P),scope:(SCOPE_773)&qb=1435418499.84553&pcAvailabiltyMode=false).

Vinton, Frederick Porter. *Portrait of Christopher Columbus Langdell*. Πίνακας, 1892.
<http://hls.harvard.edu/library/about-the-library/history-of-the-harvard-law-school-library/>.

Voltolina, Laurentius de. *Liber ethicorum des Henricus de Alemannia, single sheet. Scena: Henricus de Alemannia con i suoi studenti*. Ζωγραφιά σε περγαμηνή, περ. 1350.
https://en.wikipedia.org/wiki/Medieval_university#/media/File:Laurentius_de_Voltolina_001.jpg.

Το εξώφυλλο της εργασίας δημιουργήθηκε από τον συγγραφέα της.

Άλλες πηγές

<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97.aspx>